

# Tartalom

## MEDITÁCIÓ

*Ordass Lajos*: Kincsünk és szívünk ..... 1

## TANULMÁNY

*Térray László*: Ordass Lajos bizonyágtételének visszhangja külföldön .....2

*Dóka Zoltán*: Kérügma és hagyomány .....17

*Kovács László*: Igehirdetési gyakorlatunk a lutheri teológia mérlegén .....25

*Boleratzky Lóránd*: Észrevételek Schanda Balázs doktori értekezéséhez .....31

## EMLÉKEZÜNK

*Weltler Rezső*: Benedictus Spinoza /1632-1677/ .....36

## ELBESZÉLÉS

*Anders Hallen*: Mindössze formáság .....42

## TARTALMI ÖSSZESÍTŐ

..... 48

## KERESZTYÉN IGAZSÁG

Az Ordass Lajos Baráti Kör negyedévi folyóirata  
Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 54. szám – 2002. NYÁR

Felelős szerkesztő: Ittzés Gábor (tel.: 96–336–693)

Felelős kiadó: id. Zászkaliczky Pál (tel.: 1–403–28–07)

A szerkesztőbizottság tagjai:

Isó Dorottya, Ittzés János, id. Magassy Sándor

Szerkesztőség: 9025 Győr, Rát M. tér 2.

Kiadóhivatal: 1114 Budapest, Bocskai út 10.

Postacím: 1163 Budapest, Bodnár u. 29.

Csekkszám: Ordass Lajos Baráti Kör

Budapest – OTP XI. ker. 11711034–20081452

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

Ordass Lajos

## Kincsünk és szívünk

*Ahol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is.**(Máté 6,21)**Uram!*

Lépten-nyomon megfigyelhető ennek a megállapításnak az igazsága. A kisgyermek szíve ott ragadhat a vásári bódé színes golyóján vagy a cukrászda kirakat egy édes falatján. Más a játékához tapad. Szerelmes szív a párjánál időzik. A farkas ember szívét a vagyónához ragasztja. És sok szívet bilincsel magához a siker vágya is.

Ha a kincsről csak ráismerni lehetne a szívre, az még nem volna baj. Azonban a kincs meghatározza az ember életfolytatását is. A földi kincsek hajszolása közben a bűnök egész sora kel életre. Lop az egyik. Hazugságot beszél a másik. Bocsületét bocsátja áruba, övéi boldogságát tiporja lába alá, a saját és környezete életét teheti sivárrá, aki minden árat kész megfizetni dédelgetett földi kincséért. Azt nem is merem végiggondolni, ami az egyesek életén túl a népek között történik a kincs birtoklásáért folyó harcban.

*Uram!*

Te egy törekvést tartottál érdemesnek: Istenben gazdagnak lenni. Kérlek: az én szívemet fordítsd mindig ehhez a legfőbb kincsemhez. Mert, ha erre törekszem, akkor sem az én lelkem, sem mások élete nem szenved kárt. Meggazdagodik.

Ha kegyelmesen megengednéd, hogy az én szívemet az emberek Istenhez vonzó vágyáról ismernék meg - boldog lennék.

\*\*\*

Jézus én bizodalمام,  
 Örök életre vezérem,  
 Őbenne van nyugalمام,  
 Mert vele azt mind elérem,  
 Ami itt vigasztalhat,  
 S holtomban boldogíthat.

Hívek, ama szép hazát  
 Már e földön keressétek,  
 Az üdv Hajnalcsillagát  
 Már e testben kövessétek!  
 Ahol a ti kincsetek,  
 Ott legyen a szívetek!

/369. ének 1. és 6. verse/

Terray László:

### Ordass Lajos bizonyágtételének visszhangja külföldön. \*

Az 1990-es évek közepén egy fiatal finn kutató védte meg 550 oldalas doktori értekezését a helsinki egyetemen. Mikko Malkavaara könyvének címe ez volt: *Lutheránus kapcsolatok a vasfüggöny legördülése körül*. Alcíme pedig: *Lutheránus együttműködés a kelet-európai kisebbségi egyházakkal 1945-től 1950-ig*. Ebben a dolgozatban természetesen helye volt a Magyarországi Evangélikus Egyháznak és Ordass Lajosnak is. (A könyvről különben több cikkben is adott ismertetést a Lelkipásztor, 1995, 2., 3. és 5. sz.)

A disputáció után odajött Malkavaarahoz egy barátja – ezt Malkavaara maga mondta el nekem egy beszélgetés alkalmával 1996-ban – és azt mondta neki: «Hogy tudhatsz te pozitív képet festeni egy ilyen szélsőjobboldali alakról mint Ordass Lajos?» Malkavaaranak némi megerőltetés árán sikerült meggyőznie a barátját, hogy Ordass Lajos nem volt „szélsőjobboldali alak”.

Ezt a személyes beszélgetést azért hozom fel itt előljáróban, hogy világos legyen számunkra: Ordass Lajos bizonyágtévéésének külföldi visszhangja nem egyöntetű. Van negatív Ordass-kép is. Mindkét fajta visszhangra ki fogok térni. De vegyük a dolgokat időrendben.

#### 1. Hogyan ismerte meg a külföld Ordass Lajost?

Svédországban és általában Skandináviában vagy Északon az 1927/28-as tanévben egyéves lundi és uppsalai tanulmányútja során Ordass barátokat szerzett. Ezek folyamatosan tartották vele a kapcsolatot, tanulmányútja után is. Többen később jelentős tisztséget töltöttek be egyházaikban és az ökumenikus mozgalomban.

Húsz évvel később, már mint bányakerületi püspök, 1947 tavaszán hosszú külföldi útra indult Ordass. Ennek során öt hónap alatt 36 igehirdetést és 44 előadást tartott hét országban, németül, svédül, angolul, Amerikában magyar gyülekezetekben magyarul is. Mikor a körút vége felé részt vett a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) alakuló világgyűlésén a svédországi Lundban, nem volt már ismeretlen sok külföldi egyházi vezető előtt.

Mikko Malkavaara részletesen elemezte az LVSZ alakuló világgyűlésének részleteit. Megállapítja, hogy a kisebbségi egyházak közül egy sem készült fel olyan alaposan a világgyűlésre, mint a Magyarországi Evangélikus Egyház (MEE). Egyházunk 72 oldalas, fényképekkel illusztrált angol nyelvű tájékoztató füzetet adott ki Ordass Lajos kezdeményezésére és előszavával. Ezt a világgyűlés minden részt-

\* „Külföldön” = a „szocialista táboron” kívül és külföldi nyelveken. - Rövidített változata elhangzott az Ordass Lajos Baráti Kör előadássorozatában Budapesten 2002. április 11-én a kelenföldi gyülekezetben.

vevője megkapta. (Ugyanígy megkapta minden résztvevője annak a keresztyén ifjúsági világtalálkozóznak, amely közvetlenül a lundi világggyűlés után Osloban, Norvégiában folyt le.) Ezen kívül Magyarországról Ordass terveinek megfelelően kiállítási anyag is érkezett Lundba, fényképek, statisztikák, térképek formájában, s ebből az anyagból *Pósfay György és Leskó Béla*, akkori svédországi ösztöndíjas lelkesek rendeztek egy magyar kiállítást a világggyűlés termeiben.<sup>1</sup>

Ezt az alakuló világggyűlést részletesen ismerteti a Lutheránus Világszövetség 50 éves jubileumi története.<sup>2</sup> A könyv első fejezetét a jubileumi kötet szerkesztője, Jens Holger Schjørring dán professzor maga írta. Ebben a fejezetben külön foglalkozik olyan személyekkel, akik pozitív befolyással és hatással voltak a Világszövetség megalakulására. Többek között Anders Nygren, Eivind Berggrav, Hanns Lilje mellett kiemeli Ordass jelentőségét is. Mint Berggrav vagy Lilje, Ordass is «tekintéllyel» tett hitet a lutheránusság «hitvallási integritása mellett», írja Schjørring professzor.<sup>3</sup> Tudjuk, hogy külföldi kapcsolatok dolgában Ordass Lajos a hitvallásos evangélikus vonalat kívánta erősíteni, nem a felekezeti vonalat. Erről tudtunk *magyarországi* vonatkozásban. De hogy ennek *nemzetközi* jelentősége is volt, azt az LVSZ történetéből tudjuk meg. Hogy Ordass „tekintéllyel” szólt, ezen Schjørring professzor azt érti, hogy mint Berggrav vagy Lilje, úgy Ordass is nehéz időket élt át a háború alatt és utána, tehát szavának súlya volt. Erős benyomást keltett Ordass Lajos bevezető áhítata is az egyik főtémához: «Munkálkodjunk amíg nappal van» (lásd Ján 9,4). Ordass áhítatának nem volt politikai színezete vagy vetülete, írja Schjørring, a hallgatóság megértette a lelkipásztori buzdítást: Ne hátráljunk meg a feladatok elől, ébredjünk fel, mert már nappal van.

Meggyőződésem, hogy Ordass Lajosnak ez a körútja és a lundi világggyűlésen való részvétele vetette meg az alapját egyházunk minden további külföldi kapcsolatának. Ennek a körútnak a segítségével figyelt fel a világ evangélikussága arra, hogy Magyarországon van élő, dolgozó és alkotó evangélikus egyház. De ez a körút lett a közvetett oka annak is, hogy Ordass Lajos sorsa felé évtizedeken át nemzetközi érdeklődés fordult.

Neve még ismertebb lett, amikor egy évvel később, 1948 augusztusában, nem kapott kiutazási engedélyt az Egyházak Világtanácsa amszterdami alakuló gyűlésére. Ez természetesen nagy feltűnést keltett a több száz résztvevő körében, és még inkább megdöbbenést keltett éppen a világggyűlés alatt történt első letartóztatása. Mikor ugyanazon az őszön kétévi börtönre ítélték, majd egyháza 1950-ben *hivatalból való elmozdításra* ítélte, akkor Ordass Lajos neve már, azt lehet mondani, világszerte ismert volt. Már nem csak egyházi vezetők és egyházi lapok foglalkoztak személyével, sorsával. És ekkor már nem csak a *nevét* ismerték. A külföld számára Ordass nem csak „egy magyar püspök” volt. Kb. egyidőben (1949 februárjában)

<sup>1</sup> Ehhez lásd még Pósfay György: Találkozásaim Ordass Lajossal (II.). *Ker. Igazság* 50. szám, 2001. nyár, 10. k.o.

<sup>2</sup> Jens Holger Schjørring, Prasanna Kumari, Norman A. Hjelm (szerk.): *From Federation to Communion. The History of the Lutheran World Federation*. Minneapolis 1997.

<sup>3</sup> U.ott, 30. o.

több bulgáriai lelkészt és igehirdetőt ítéltek a bolgár hatóságok börtönbüntetésre. Ezek közül még egyetlen egynek a nevét sem ismerte a külföld, csak azt hogy voltak, és többen voltak. Ordass Lajost viszont ekkor már mint idehirdetőt és előadót ismerték sok országban.

A LVSZ minneapolis-i világyűlése 1957-ben újabb állomást jelentett e tekintetben. Itt nem szükséges megismételni, milyen hallatlanul erős benyomást tett Ordass Lajos prédikációja, amelyben ismert, csendes szavú, gesztikulációk nélküli stílusában saját maga helyett arra a Megváltóra mutatott, akire a világyűlés témája utalt: *Krisztus megszabadít és egyesít* (Christ Frees and Unites).

Hogy ez a krisztocentrikus, Krisztus-középpontú prédikáció sok országbeli résztvevőre tett erős benyomást (azt lehet mondani: felejthetetlen benyomást), azt egy aránylag friss eseménnyel lehet megvilágítani. 1997-ben, 40 évvel a minneapolis-i világyűlés után, a LVSZ 50 éves jubileumát ünnepelte Hongkongban. Ott egy filmet, videót mutattak be, amelyben különböző világrészekben élő személyek számoltak be arról, mi volt számukra leginkább emlékezetes a Világszövetség 50 éves múltjában. Ebben a filmben két személy, egy amerikai asszony és *Andrew Hsiao*, a hongkongi teológiai főiskola rektora, éppen Ordass Lajosnak Minneapolisban tartott prédikációját említette, mint egyik legnagyobb élményét.<sup>4</sup>

Lassan Ordass írásai is megjelentek külföldi nyelveken: *A keresztyfa tövében* angolul 1958-ban, a *Vádirat* ugyancsak angolul 1960-ban, és a *Nem tudok imádkozni* 1968-ban németül. Mindezek ugyan neve nélkül jelentek meg, de nem volt titok, hogy a szerző Ordass Lajos. (Mikor *A keresztyfa tövében* angol eredetijének elején az áll, hogy a könyvet egy bebörtönzött lelkész írta Kelet-Európában, és a könyv egy közismert evangélikus kiadónál jelent meg, akkor nem volt nehéz kitalálni, ki lehet a szerző.)

## 2. Külföldi Ordass-képek

Érdeemes megfigyelni egy bizonyos fejlődést a külföldi Ordass-képekben. Amíg Ordass Lajos élt, nem volt olyan kiadvány, könyv vagy folyóirat-cikk, amely behatóan foglalkozott volna vele, elemezte volna hátterét, teológiailag értékelte volna igehirdetését, kiadványait. Különösen is hiányzott ilyesmi angol nyelvterületen, eltekintve *Martti Voipio* egy fiatalkori szemináriumi dolgozatától (amelyet a Yale egyetemen mutatott be 1953-ban). Ez a dolgozat azonban nyomtatásban csak részletekben és csak magyarul jelent meg, és csak 1990 után.<sup>5</sup>

Kezdetben az Ordass Lajossal foglalkozó cikkek csak summásan foglalkoztak az egyház integritásáért és identitásáért folytatott szolgálataival. Vázolják Ordass védekezését az államhatalom túlkapásai ellen, az ellene lefolytatott kirakatpert, börtönéveit és 1958 utáni izoláltságát. Tanulságos csokrot kötött ezekből az Ordassra vonatkozó cikkekből ifj. dr. Fabiny Tibor egy Amerikában tartott, nyom-

<sup>4</sup> Erről beszámolt Harmati Béla is az *Evangélikus Életben*, 1997. szept. 14. (37. szám).

<sup>5</sup> Martti Voipio: *A magyar egyházak a kommunizmus alatt (1945-1952)*. *Lelkipásztor* 1989. április, 177-185. o.

tatásban is megjelent előadásában<sup>6</sup>, amelyre még vissza fogunk térni. Hadd említsék néhány példát, ifj. Fabiny cikke nyomán idézek. «Szimbóluma (példája) az olyan hitvallóknak, amilyenekre szüksége lenne a világnak, Istennek bátor embere,»<sup>7</sup> «rendkívüli lelki erő embere,»<sup>8</sup> «szilárd és rendíthetetlen egyházi vezető.»<sup>9</sup> Ordassra nézve szimpatikus írások, de ezek a korai megnyilatkozások nem sokat árulnak el Ordass Lajosról az emberről, cselekvésének motívumairól, hátteréről vagy teológiájáról.

Dr. Pósfay György lelkésztestvérünk két alkalommal is megemlékezett olyan külföldi egyházi vezetőkről, akik közel álltak Ordass Lajoshoz; barátságukról és szolidaritásukról biztosították őt, és írtak is róla. A lakiteleki Ordass Emléknapon külön is kiemelte Pósfay Anders Nygren professzor kapcsolatait Ordass Lajossal, a Lutheránus Világszövetség két első főtitkárát, Sylvester Clarence Michelfeldert és Carl Elof Lund-Quistet, és a Világszövetség második elnökét, Hanns Liljet.<sup>10</sup> További külföldi Ordass-barátokról emlékezett meg Pósfay György két cikkben, a Keresztyén Igazságban 1997-ben,<sup>11</sup> Conrad Bergendoffról és Martin Lindström svéd püspökről. Dr. Boleratzky Lóránd szintén több alkalommal és több cikkében szólt és írt Ordass Lajos barátairól, akik külföldön ismertté tették nevét és bizonygatótételét. A sorból nem szabad kihagynunk Joachim Heubach német püspököt (Landesbischof-ot).

De már ebben a korai időpontban megtapasztalható, hogy Ordass biznyságtevése nemcsak magas egyházi vezetőket foglalkoztat, akik magas szinten gondolkoznak az egyház sorsáról, jövőjéről, és akik féltik a magyar testvéregyházat állami túlkapasztól. Nem, az egyházak széles rétegeit foglalkoztatja Ordass Lajos sorsa. Látogatóinak nevét Ordass Lajos mindig feljegyezte lelkiismeretesen vezetett naplójába. Persze leginkább csak külföldi látogatókról lehetett szó. A magam részéről természetesen *norvég* látogatók neveit kerestem ezekben a naplókban, - és elámultam azon, amit találtam. Volt az ő norvég látogatói között középiskolai tanár, jogász, újságíró (aki *nem* szenzációvadászaton volt, hanem egy kereszthordozó keresztény testvért akart szolidaritásáról biztosítani), vidéki norvég egyetem fiatal docense (kémikus) - és hasonlók. Némelyiküknél egy-két mondattal azt is feljegyezte Ordass, milyen benyomást kapott ő maga a látogatóiról. Egy esettel kapcsolatban hadd menjek itt részletekbe.

Három éve interjút közölt egy norvég napilap Erik Rostbøll dán születésű norvég újságíróval. Nekem szemet szűrt a neve. Ezt a nevet én láttam Ordass Lajossal kapcsolatban. Megszereztem a címét, felhívtam telefonon, megbeszéltük, hogy felkeresem. Oslotól vagy 250 kilométerre lakik, úttalan utakon lehet eljutni hozzá

<sup>6</sup> L. a 28. sz. jegyzetet.

<sup>7</sup> *The Christian Century*, Editorial, 1949. szept. 7. 1028. o.

<sup>8</sup> *Lutheran Herald*, 1957. júl. 9. 602. o.

<sup>9</sup> *The Christian Century*, Editorial, 1957. jan. 16. 68. o.

<sup>10</sup> Pósfay György: Hogyan tekintettek a nyugati egyházak Ordass Lajos szolgálatára? *Ordass Lajos Emléknep* (kézirat), 1999, 19. és 25. o.

<sup>11</sup> Pósfay György: Ordass Lajos néhány kortársának későbbi életútjáról. *Keresztyén Igazság* 34. sz. (1997 nyár), 23-30. o. és 35. sz. (1977 ősz), 14-19. o.

és feleségéhez. Már nyugdíjasok, de szeretik a vadregényes tájat, és ilyen helyen telepedtek le. Nagyon jól emlékezett Ordass Lajosnál tett látogatására 1956-ban, több mint 40 éve. Elmondta, hogy ő sok éven át Dániában élt, mivel dán születésű, dán újságoknak és a dán rádióknak dolgozott. Elmondta, hogy a dán rádió 1985-ben felkérte, tartson egy negyedórás előadást egy sorozatban. Ebben újságírók számoltak be olyan személyekről, akikkel az életúton találkoztak. «Én akkor Ordass Lajosról beszéltem, - mondta. De hát ennek már 14 éve [ez 1999-ben volt], azt sem tudom, megvan-e még a kéziratom és hogy hol van.» Erre megszólalt a felesége: *De én tudom.* [Nem tipikus újságíró-házaspár?] Eltűnt fel az emeletre, és öt perc múlva jött a kézirattal.

A férje megnézte: «Tényleg, ez az! Mondanivalómat én a dán cserkész üdvözlethez kapcsoltam. Ez így hangzik: *Légy készenlétben* [mint a magyar cserkész üdvözlét: *Légy résen*]. Mert Ordass Lajos nekem azt mondta: „Nézd, fiatal barátom, én oda megyek, ahova Isten állít engem. Nem kérdezem meg jó előre, hogy hova. De mindig készenlétben vagyok.” Erre nagyon jól emlékszem, 40 év után is», mondta Erik Rostbøll. Kéziratáról mindjárt másolatot kaptam. Ez a négyórás látogatásom a vadregényes norvég tájon ismét adott egy vonást Ordass arculatához, - és egy újabb értékes kéziratot az Ordass-Archívum számára.

Ebben az összefüggésben hadd említsem még meg azt az élményt Lappföldről, amelyről már több alkalommal beszámoltam. Elmondtam mikor véletlenül épp itt voltam Budapesten az Ordass Lajos Baráti Kör alapításakor, átutazóban Erdélyből, 1989 tavaszán. Elmondtam Fabiny Tamás Duna TV-beli Ordass programjában is. Itt csak röviden utalok rá. Mikor 1952-ben engem mint utazó lelkészt a lappok (vagy ahogy ők maguk nevezik magukat: a számik) között, egy lapp gyülekezetben azzal fogadott a presbitérium elnöke: «Mit tud Ordass Lajosról, mert mi itt imádkozunk érte.» - Ez Oslótól 2000 kilométerre északra volt, egy számi gyülekezetben.

Míndezzel azt akarom illusztrálni, hogy Ordass Lajos sorsa nemcsak a legfelsőbb külföldi egyházi vezetőköt, püspököket és laikus elnököket érdekelte, izgatja, foglalkoztatta, hanem az egyházak dolgozó és imádkozó népét is, - ahogy az angolok mondják, a *grassroot*-ot. Sőt, amikor 1974-ben megjelent Ordass Lajos fordításában *Kaj Munk* dán lelkész és drámaíró Három drámája, ennek kiadásához jelentős hozzájárulást adott a dán Művelődésügyi Minisztérium. A minisztérium nem szégyellte kitenni a nevét egy olyan könyv impresszumában, amelynek fordítója a világtól elkülönítve élt Budapesten, - 1974-ben.

A hatvanas, hetvenes években Ordass Lajos jubileumairól emlékeznek meg a külföldi lapok és folyóiratok, a világ legkülönbözőbb tájain, hatvanadik születésnapjáról 1961-ben, vagy a hetvenedikről 1971-ben, vagy elhunya alkalmával 1978-ban. Ekkor már egyre több olyan megemlékezés jelenik meg, amelyek nagy súlyt helyeznek nemcsak Ordass Lajos szolgálatára, „viselt dolgaira”, egyháza érdekében életével tett bizonyítgatására, hanem Ordass Lajos lelki-szellemi kvalitásaira is.

Személyes barátja és svédországi diáktársa, Bo Giertz svéd püspök (a LVSZ-ben alelnöktársa), az akkori legnagyobb svéd napilapban, a stockholmi *Svenska Dagbladet*-ben Ordass halála után három nappal egy féloldalas cikkben emlékezett

meg róla. Többek között ezt írja: «Ez a sudár növésű, csendes szavú férfi, aki egyaránt sugárzott komolyságot és melegséget, úgy marad meg barátainak emlékezetében, mint annak bizonyossága, hogy lehetnek az emberben olyan erőtartalmak, amelyeket semmiféle zord végzet nem tud megsemmisíteni.»<sup>12</sup>

Egy dániai megemlékezésből, egy koppenhágai napilapban Jørgen Glenthoj dán lelkész tollából: «Honnan vette ez az ember az erőt? Először is: az imádság embere volt. Imádságaiban adott hálát Istennek, a mi Urunk Jézus Krisztus Atyjának mindenért, az egyedül maradás nehéz idejéért is. Azok listája, akikért rendszeresen imádkozott, végtelenül hosszú volt. Számptalan, sok országban és egyházban lakó embertestvéréért imádkozott naponként. Másodszor: a Biblia embere volt. Nemrég még megismételte, amit már korábban is hallottam tőle: Azok a napok, mikor a bibliát is elvették tőlem a börtönben, voltak életem legnehezebben elviselt napjai»<sup>13</sup> – idézi Ordass Lajost Jørgen Glenthoj.

Karl A. Odin német újságíró, a legnagyobb német napilap, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* egyházi munkatársa (egyházi szakértője) így írt Ordass Lajos halálakor a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban: «Nem a támadás embere volt, hanem a hűséges megállásé, aki életével a helyes cselekvésre intett, és emberségre akart nevelni.»<sup>14</sup>

Tudomásom szerint a francia evangélikusok lapja, *Le Messager Evangélique* az a külföldi megnyilatkozások között, amely először érinti azt a kérdést, volt-e Ordass Lajos cselekvésének, bizonyágtételének teológiai alapja, vagy csak követni akart külföldi példákat, - ahogy egyesek állították.<sup>15</sup> A francia lap az életrajzi áttekintésben eljut 1957 őszéig, s ott azt írja: «Akkor az volt a tárgyalások kritikus pontja, használhat-e az állam vétőjogot egyházi hivatalok betöltésénél. Ordass a két birodalomról szóló lutheri tanításra hivatkozott, és elutasított minden beavatkozást az egyház belső életébe. Megakadályozni ezt persze nem tudta.»<sup>16</sup>

(Ordass Lajos bizonyágtételének teológiai alapjairól később *Ittzés Gábor* tartott előadást, tavaly januárban Ausztriában.<sup>17</sup> *Vajta Vilmos* pedig itt Budapesten tartott előadásában szólt 1989-ben Ordass Lajos viszonyáról más teológusokhoz, elsősorban *Søren Kierkegaard*hoz.<sup>18</sup>)

Még néhány szót arról, hogy a külföld segítséget ad magyarországi Ordassképek bizonyos revíziójához vagy kiegészítéséhez. Két apró részletre legyen szabad kitérnem.

<sup>12</sup> Bo Giertz: Ungarsk kyrkoledare med dramatisk levnad (Drámai sorsú magyar egyházi vezető). *Svenska Dagbladet*, 1978. aug. 17.

<sup>13</sup> Jørgen Glenthoj: Ved biskop Lajos Ordass' dod (Ordass Lajos püspök halála lakalmából). *Kristeligt Dagblad*, 1978. aug. 22.

<sup>14</sup> K.A.O. [Karl A. Odin]: Bischof Ordass gestorben. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1978. aug. 18.

<sup>15</sup> Vö. Veöreös Imre: *A harmadik egyházi út 1948-1950*. Budapest 1990. 130. o.

<sup>16</sup> *Le Messager Evangélique*, 1978. szept. 10.

<sup>17</sup> Magyar ford.: Ordass Lajos és a lutheri két birodalomról szóló tanítás. *Ker. Igazság* 50. szám, 2001. nyár 3-7. o.

<sup>18</sup> Hít és élet összecsengése. Keszthely 1990.



Az első Ordass Lajos izlandi tiszteletbeli doktori címére vonatkozik. Az általános felfogás az, hogy Ordass Lajos ezt a címét 1971-ben azért kapta, mert magyarra átköltötte *Hallgrímur Pétursson* izlandi költő Passiói énekeit. (Ez az átköltés nyomtatásban 1974-ben jelent meg Reykjavíkban.) Ez áll a Deák téri Ordass-kiállítás magyarázó szövegében is. De az izlandi egyetem irataiból kiderül, hogy mikor a tiszteletbeli doktorrá avatás megtörtént, az izlandi egyetem hatvanéves jubileumán, akkor a teológiai fakultás dékánja *szélesebb körű* indoklást adott. Szó szerint idézem:<sup>19</sup>

- « - kimagasló munkájáért a keresztyén egyházi munkában,
- az egyházak és népek közötti megértést szolgáló értékes szolgálataért,
- az északi keresztyénségnek és kultúrájának szerte Európában való megismerttetéséért,
- s végül, de nem utolsó sorban, az ismert monumentális izlandi irodalmi termék, a Passiói énekek lefordításáért.»

Az izlandi dékán tehát itt nemcsak a Passiói énekekre utal, hanem többek között arra is, hogy Ordass Lajos északi szerzők munkáit fordította magyarra, szép-irodalmat is. De utal arra is, amit Schjørring professzor is kimutatott az LVSZ alakuló világgyűlésével kapcsolatban, hogy ti. Ordass lényeges hozzájárulást szolgáltatott a Lutheránus Világszövetség megalakulásához.

Másik megjegyzésem Per Anger svéd követségi titkár könyvére vonatkozik: Raoul Wallenberggel Budapesten. Per Anger *Wallenberg* barátja és munkatársa volt. A volt budapesti svéd követségénél elhelyezett emléktáblán portréja megtalálható. Feleségének 1944 nyarán, tehát már a német megszállás után Budapesten gyermeke született. Idézek: «A keresztelest végző pap Ordass Lajos evangélikus lelkész volt, a hírneves svéd teológus, Nathan Söderblom korábbi tanítványa. A *magyar ellenállás* egyik legerősebb bástyájává vált, a háború után pedig Budapest püspökévé nevezték ki.»<sup>20</sup>

Ezt a magyar szöveget lehet úgy érteni, hogy Per Anger szerint a *kommunizmus* elleni ellenállás legerősebb bástyájává vált Ordass Lajos. De a svéd eredetiben ez áll: „Egyike lett a legfontosabb ellenállóknak a *nácizmus elleni harcban*.”<sup>21</sup> Az összefüggésből, de az eredeti svéd szóhasználatból is kiderül, hogy Anger itt arra céloz, hogy Ordass a nácizmus elleni harcban lett a legfontosabb ellenálló egyike. Ez két dolgot világít meg a svéd szemtanú beszámolója révén. Az egyik az, hogy Ordass Lajosnak valószínűleg több összeköttetése volt a svéd követséggel, mint ami önéletrajzából kiderül. A másik az, hogy a svédeknek valószínűleg volt tudomásuk Ordass Lajos kapcsolatairól a magyar ellenállási mozgalommal. De meglehetősen biztos vagyok abban, hogy Per Anger elsősorban arra gondolt, hogy Ordass Lajos erkölcsi nagysága veszélyes a nácizmusra.

<sup>19</sup> Az *Útitárs* alapján, 1972, 1. szám, 3. o.

<sup>20</sup> Raoul Wallenberggel Budapesten. Budapest 1999, 23. o.

<sup>21</sup> Med Raoul Wallenberg i Budapest. Stockholm 1981, 22. o.

### 3. Ordass-kutatás

Mikor Ordass Lajos halála után, 1978-ban megkezdődtek az előkészületek egy nemzetközi Ordass Alapítvány létrehozására, ennek célja nem az volt, hogy Ordass Lajosra mint személyre hívja fel a külföld figyelmét. Az elsődleges feladat az volt, hogy biztos helyre kell hozni kézíratait, megelőzni esetleges házkutatásokat. Ezeknek ugyanolyan végzetes eredményük lehetett volna, mint az 1948-as házkutatásoknak, amikor kevés kivétellel Ordass Lajosnak minden 1948 előtti iratát elvitték, s ezek mind a mai napig nem kerültek elő. Itt csak hadd utaljak arra a pár filmtekerésre, amelyek láthatók voltak a Deák téri Evangélikus Múzeum Ordass kiállításán. Ezek ahhoz a több tucatnyi filmtekeréshez tartoznak, amelyeket Jørgen Glenthøj dán lelkész fényképezett Magyarországon az 1970-es években, és juttatott ki túristák és diplomaták segítségével Északra, ahol most megtalálhatók az Ordass-Archivumban Norvégiában.

De ezen az „elsősegélyen” kívül azt is belevette alapszabályaiba az Alapítvány, hogy hosszabb távon támogassa «a magyar evangélikusság legújabb történetével foglalkozó kutatást»<sup>22</sup>, s ebből a célból rendez «tudományos konferenciákat és szimpóziumokat». Az első lépés e téren egy magyar nyelvű konferencia volt Osloban 1988-ban. Egyszerűség kedvéért felsorolom az előadókat ABC sorrendben: András Imre (Bécs), Balla Bálint (Berlin), John Eibner (Keston College), Pósfay György (Genf), Vajta Vilmos (Alingsås, Svédország).

Lendületet kapott az Ordass-kutatás olyan *külföldi kutatók* részéről, akik vagy magyar háttérből jönnek, de külföldi nyelven írnak, vagy megtanultak magyarul, hogy a magyar evangélikusság utóbbi ötven évről külföldi nyelven írhasanak.

Lars Olof Andersson svéd lelkész egyike ezeknek a külföldieknek, akik eredetiben tudják olvasni a magyar nyelvű dokumentumokat. Készülő munkájának címe «A MEE viszonya a magyar államhoz 1945-1965, különös tekintettel Ordass Lajos püspök szerepére ebben az időszakban.» Andersson részt vett 1993-ban egy szimpóziumon, amelyet a svéd evangélikus egyház külügyi hivatala rendezett Uppsalában. A szimpózium vagy szeminárium témája ez volt: *Az egyház diktatúrában és demokráciában*. Lars Olof Andersson uppsalai előadása megjelent magyar fordításban: «A Luthéránus Világszövetség és a MEE kapcsolata Ordass és Káldy püspöksége idején.»<sup>23</sup> Szól az előadás a Világszövetség *kritikus* hangjáról a magyarországi hatóságok és egyházvezetők felé mind 1950-ben, Ordass elmozdításakor, mind 1958-ban, újabb félreállításakor. De részletesen kitér a Világszövetség „*lángy*” vonalára is a 60-as és 70-es években, különösen is az 1984-es budapesti evangélikus világgyűlés körül.

Hallgatóim közül néhányan személyesen is ismerik David Baer amerikai evangélikus teológust, aki több éven át itt Budapesten kutatott egyháztörténeti anyag után egyházi és állami irattárakban. Doktori disszertációját 1999-ben nyújtotta be az amerikai Notre Dame egyetemre.<sup>24</sup> Ez a közel 500 oldalas angol nyelvű munka

<sup>22</sup> Az Alapszabályok 1.2.e. pontja értelmében.

<sup>23</sup> *Keresztyén Igazság* 20. szám, 1993 tél, 32-40. o.

<sup>24</sup> David Baer: *A Case Study in Social Ethics: The Hungarian Lutheran Church in Socialism, 1945-1989*. (A Magyarországi Evangélikus Egyház a szocializmusban 1945-1989. Szociáletikai tanulmány.)

részletesen vizsgálat alá veszi az újabb magyar evangélikus egyháztörténet főbb szereplőinek teológiai gondolkodását. Ilyenek Ordass Lajoson kívül Túróczy Zoltán, Veöreös Imre, Szabó József és mások. Fontosabb cikkeket is elemez, amelyek kritikus időpontokban egyházi lapokban jelentek meg. Elemzi az ún. harmadik egyházi utat és a diakóniai teológiát is.

Ami Ordass Lajost illeti, Baer abban összegzi kutatásait, hogy Ordass Lajosnak «kötelességetikája» volt, német szóval *Pflicht-Ethik*, angolul *deontology*, tehát hogy cselekvésének mozgató rugója az az elkötelezettség volt, hogy ő mint püspök el van kötelezve, hogy védje az egyház integritását és identitását. Baer-rel való levelezésemben arra mutattam rá, hogy Ordass Lajos etikáját inkább krisztocentrikus, Krisztus-középpontú etikának lehetne vagy kellene nevezni, - cselekvése Isten iránti gyermeki szeretetéből és Isten Fia Jézus Krisztus iránti szeretetéből fakadt, hitéből természetesen következő cselekvés volt.

Egy fiatal magyar származású svéd teológus, Kathleen Bittera, vagy magyar módra Bitterané Katalin, akinek Lars Olof Anderssonhoz hasonlóan a svéd evangélikus egyház a munkahelye, 1997-ben a göteborgi egyetemen nyújtott be egy 60 oldalas egyháztörténeti diplomadolgozatot ezzel a címmel: «Ordass Lajos magyar evangélikus püspök életének és munkásságának elemzése, valamint a Magyarországi Evangélikus Egyház legújabb fejlődése, különös tekintettel az ún. 'diakóniai teológiára'». Ez a svéd nyelvű, inkább másodlagos forrásokra épülő dolgozat különösen is érdekes azért, mert a szerző vitába száll korabeli negatív megnyilatkozásokkal svéd szerzők részéről. Igaz, hogy ezt inkább – hogy úgy mondjam – „lány” módon teszi, de talán éppen ezért figyelemreméltó. Erre még vissza fogok térni.

Nem zárhatom le ezt a fejezetet a nélkül, hogy megemlíteném *Vajta Vilmos* könyvét a diakóniai teológiáról. Ennek az „Ordass esetről” szóló része, *Der Fall Ordass*, az első német nyelven megjelent összefogó, részletes és szakszerű beszámoló volt Ordass Lajos konfliktusáról a kommunista hatalommal.<sup>25</sup>

Meg kell említenem dr. Giczi Zsolt fiatal szegedi történészt is, akinek egy a MEE-ről szóló cikke (1948-50) először a *Valóságban* jelent meg<sup>26</sup>, majd német fordításban a *Martin-Luther-Bund* évkönyvében is.<sup>27</sup> A három utolsó személy esetében (Bittera, Vajta, Giczi) ugyan magyar szerzőkről van szó, tehát szigorúan véve nem tartoznak témánkhoz, de hozzájárultak ahhoz, hogy Ordass Lajos bizonyosságtévése külföldi fórumokon is helyet kapjon.

Vissza kell azonban térnem ifj. dr. Fabiny Tibor szerepére az Ordass kutatásban. 1993-ban amerikai vendégprofesszori munkája közben kapott egy felkérést, hogy tartson előadást egy szimpóziumon a Bloomington-i Indiana University egyetemen. A téma *Vallások és egyházak a modern Magyarországon* volt. Elfogadva a kihívást, ifj. Fabiny Tibor előadásában saját kutatásai és a téma alapos ismerete alapján *összefogó képet* ad Ordass Lajos életéről és szolgálatáról. Eddig ez az egyet-

<sup>25</sup> Die *diakonische Theologie* im Gesellschaftssystem Ungarns. Frankfurt a/M. 1987. 19-38. o.

<sup>26</sup> Rögös úton. *Valóság* XL, 2. sz., 1997. február, 70-82. o.

<sup>27</sup> Auf gefahrvollem Weg. *Lutherische Kirche in der Welt*. Folge 46, 1999. 145-164. o.

len angol nyelvű alapos, kutatásokon alapuló összefoglalás Ordass Lajos szolgálatairól, bizonyágtevéseiről, részletes és bőséges angol nyelvű bibliográfiával ellátva. Utóbb megjelent a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság Hungarian Studies c. sorozatában<sup>23</sup>, a bloomingtoni szimpózium több előadásával együtt az Akadémiai Kiadó kiadványaként, 33 oldalon. Kár, hogy a *Hungarian Studies* kevés angol nyelvű teológus olvassa. De legalább gondoskodni kell arról, hogy a cikk adatai bekerüljenek bibliográfiákba, és hasonlóképpen a Magyarországi Evangélikus Egyházzal szóló külföldi nyelvű kiadványokba, - a német nyelvűekbe is. Legjobb lenne az egész cikket kiadni önálló kiadványként.

#### 4. Negatív Ordass-kép, Ordass-kritika

Most fel lehet tenni a kérdést: Ha ilyen sokan és sokrétűen foglalkoztak Ordass Lajos bizonyágtevéseivel külföldi nyelvű kiadványokban, akkor hogy lehetett Ordasst „szélsőjobboldali alaknak” mondani az 1990-es években Helsinkiben?

Vissza kell lapoznunk 40 évet a LVSZ negyedik nagygyűlésére Helsinkibe, 1963-ra. A Világgyűlés megnyitása előtt sajtókonferenciát tartott a magyar küldöttség, s erről beszámolt a *Helsingin Sanomat*, a legnagyobb finn napilap és az *Uusi Suomi*, a második legnagyobb finn lap 1963. augusztus első napjaiban.

A Helsingin Sanomat cikkének címe ez volt: Túróczy és Ordass püspök nem jöhettek a világgyűlésre. Idézet: «Nincs olyan kérdés, amelyre nem lenne szabad vagy ne tudnánk válaszolni, mondta Vető Lajos magyarországi püspök. (...) A magyar püspökök másfél órán át úgyszólván csak arra vonatkozólag kaptak kérdéseket, miért nincs jelen a világgyűlésen Túróczy Zoltán és D. Ordass Lajos. Hoszszú előadásban magyarázta ezt Káldy Zoltán püspök, hol az egyik, hol a másik oldalról világítva meg a témát, de végül is Ordassra vonatkozólag be kellett vallania: „Szívesen jött volna, de nem lehetett.” Túróczy és Ordass nem működhetnek mint püspökök a törvény szerint, mert mindkettőjüket háborús bűnösökként elítélték, bár utóbb szabadon bocsátották őket, - jelentette ki Káldy.»

Itt nyilvánvalóan félreértés történt. Káldy Zoltán nem mondhatta azt, hogy Túróczy Zoltán és Ordass Lajost háborús bűnőkként ítélték el. Vagy a tolmács értette félre Káldy Zoltánt, vagy az újságíró értette félre a tolmácsot. De ugyanígy tudósított az *Uusi Suomi* is. A magyar küldöttség aztán sajtónyilatkozatot adott ki, ebben ez állt tíz nappal később Ordassra és Túróczyra vonatkozólag: Káldy püspök szerint «mi magyar evangélikusok tiszteljük és szeretjük őket. Ordassról senki a magyar delegációban nem mondta, hogy háborús bűnös volt, és őt soha nem is ítélték el háborús bűnösségért.» - De ezt a helyesbítést csak az *Uusi Suomi* hozta le, nem hozta a *Helsingin Sanomat*.

De a *Helsingin Sanomat*ban az is ott állt, hogy a magyar evangélikus egyház «teljesen egyetértett a magyar állammal» abban, hogy a két püspök nem kapott

<sup>23</sup> Tibor Fabiny, Jr.: Bishop Lajos Ordass and the Hungarian Lutheran Church. *Hungarian Studies* Vol. 10, No 1, 1995., 65-97. o.

engedélyt az utazásra. És még valami más is állt ott Ordass Lajosról 1963. augusztus 3-án. A lap szerint Káldy Zoltán hosszasan ismertette Ordass Lajos életét és pályafutását a minneapolis-i világgyűlésig, ahol alelnökké választották. «De, mondta Káldy Zoltán, körülbelül Minneapolishól való visszatérése után egy évvel Ordass elkezdett mindenre nemet mondani. Ha valamit kérdeztek tőle, nem-mel válaszolt. Ha álláspontja felől kérdezték, ha kívánságairól akartak hallani, vagy csak nemet mondott, vagy hallgatott. Feladatokat ajánlottunk fel neki, de ő csak nemet mond.»

Hogy itt nem valamilyen elszólásról vagy félreértésről van szó, hanem huza-mos, Ordass elleni fellépésről külföldiek előtt, azt szomorúan tapasztaltam 14 évvel később. 1977-ben a tanzániai Dar-es-Salaamban tartotta hatodik világgyűlését a Lutheránus Világszövetség. Ezen mint meghívott tanácsadó vettem részt. Egy ebéd után sétálni mentem Fredrik Schiötz amerikai egyházi elnökkel, Európában úgy mondanánk, *püspökkel*. Korábbi missziói konferenciákról jól ismertük egymást. Akkoriban éppen Magyarországon jártam, és beszámoltam neki arról, mennyire egyedül, izoláltan él Ordass Lajos. Erre Schiötz azt mondta: De hát kapott ő ajánlatokat az egyháztól, de ő mindenre nemet mond. Mire én: Semmiféle munkát nem ajánlott fel neki az egyházvezetőség. Ellenkezőleg, még azokat is megróják, vagy megbüntetik, akik látogatóba mennek hozzá. Erre azt mondta Schiötz: Ha ezt te ilyen határozottan mondod, akkor nekem revideálnom kell azt a benyomást, amelyet ismerősökkel való beszélgetésekben kaptam.

Egy ilyen Ordass ellen (és Túróczy Zoltán ellen) irányuló információs kampányra utal egy idézet a finn egyházi segélyakció vezetőjétől, Ahti Auranentől 1977-ből. Auranen ezt mondta: Finnországban «1956-57-58-ban olyan mértékű volt a nacionalista hullám Túróczy és Ordass mellett, hogy lélegezni alig lehetett tőle. (...) Évek szívós munkája kellett, amíg lényegében megfordult a hangulat.»<sup>29</sup> – Nos, az „évek szívós munkája” alighanem eredményes volt.

Menjünk tovább. 1989-ben Stockholmban jelent meg Sam Dahlgren korábbi lutheránus világszövetségi európatitkár könyve, *Politika és egyház. Lutheránus egyházak Kelet-Európában*.<sup>30</sup> A könyv több helyen is foglalkozik a Magyarországi Evangélikus Egyházzal, egy helyen összefüggően is, 30 oldalon, s ott hosszabban, hat oldalon Ordass Lajossal is. Ebben a 30 oldalas fejezetben Magyarországra, a Magyarországi Evangélikus Egyházra és Ordass Lajosra vonatkozólag annyit *tárgyi hibát és téves állítást* találtam, hogy ezekről ötoldalas levélben tájékoztattam Dahlgrent. Választ nem kaptam. Itt egy szakaszt veszek elő könyvéből.

Dahlgren Ordasst „nagy hazafinak” tartja, aki gyakran beszélt a magyar evangélikusság dicsőséges múltjáról, különösen is az evangélikus egyház szerepéről 1848-49-ben. Érthető tehát, írja Dahlgren, hogy Ordass a magyaroknak ahhoz a nagy csoportjához tartozott, akik azt kívánták, hogy Magyarország *foglalja vissza* (sic) az első világháború előtti területeit. Ordass örömét fejezte ki a felett, hogy mikor Hitler megszállta Jugoszláviát, Magyarország visszakapta elvesztett

<sup>29</sup> Koren Emil: *Testvéreink Észkonon*, Budapest 1986. 98. k. o.

<sup>30</sup> Sam Dahlgren: *Politik och kyrka. Lutherska kyrkor i Östeuropa*. Stockholm 1989., 325. oldal.

területeinek egy részét mint jutalmat a megszállásban való részvételéért (sic). Ordass szerint ez egy igazságos háború volt (sic), írja Dahlgren. Itt egy könyvismertetésre támaszkodik, amelyet John Eibner írt Ordass Válogatott Írásainak első kötetéről, tehát az első „lila kötetről”, és abban két meghatározott Ordass-cikkről.<sup>31</sup> (Eibnerrel már találkoztunk mint az 1988-as oslói konferencia egyik előadójával.)

Dahlgren nem tud magyarul, John Eibner viszont tud. Ezért én írtam John Eibnernek egy levelet, és annak másolatát is megküldtem Dahlgrennek. Megmagyarázom nekik azt, hogy Ordass Lajos az Eibner által ismertetett cikkben nem Hitler jugoszláviai háborúja és a Délvidék visszafoglalása feletti örömről ír, hanem hogy 70.000-rel megnőtt a Magyarországi Evangélikus Egyház létszáma, és hogy melyen felelősséget és feladatokat ró ez az egyházra. Ami pedig az „igazságos háború” kifejezést illeti az illető Ordass cikkben, az első „lila kötetben”, ez a kifejezés csak egyszer fordul elő, és pedig úgy, hogy Ordass *kifejezetten elítéli* az „igazságos háborút”.

Mivel sem Eibner, sem Dahlgren nem válaszolt leveleimre, nem látom akadályt annak, hogy ezeknek tartalmát most nyilvánosságra hozzam. Ezt különben ifj. Fabiny Tibor is megtette, engedelmekkel, fentebb említett cikkében.<sup>32</sup>

Sam Dahlgren könyve kötelező olvasmány volt (és talán még mindig az) a svéd teológiai fakultásokon. Lehet-e akkor csodálkozni azon, hogy vannak olyanok Finnországban, akik Ordass Lajost „szélsőjobboldali alakként” emlegetik?

Itt térek vissza Kathleen Bittera dolgozatára. Bittera asszony ugyanis ellentmond azoknak az állításoknak, hogy Ordass Lajos politikus és „nagy nacionalista hazafi” lett volna: «Számomra nyilvánvaló, hogy Ordass egyházi munkásságának politikai dimenziója – politikus soha nem volt – kétségkívül náci-ellenes volt.» (10. o.). Hasonlóképpen ellentmond Dahlgren azon állításának, hogy Ordass 1957-ben «jövähagyta a kommunista kormánypolitikát.» Bittera szerint ez az egész kérdés «sokkal komplikáltabb mint Dahlgren gondolja» - és ezt ő (Bittera) meg is indokolja (25. o.). Dicséretére válik Kathleen Bitterának, hogy kritizálja a tankönyvet.

Sam Dahlgren volt Lutheránus világszövetségi európatitkár könyve sajnos csak egy jele annak, hogy a Lutheránus Világszövetség az évek során egyre inkább elhatárolta magát Ordass Lajostól. Mint már említettem, Lars Olof Andersson mutatott rá arra, hogyan lett a Világszövetség korábbi határozott fellépéséből egy „lágy” hang az ún. szocialista országok egyházi vezetői felé.

Vajta Vilmos mondta el nekem, hogy egyszer Ordass Lajos halála után Genfben járva (akkor Strasbourgban lakott) ebédelt az ökuménikus központ kafetériájában, s odajött hozzá Carl Mau főtitkár, és szabályszerűen megróttta, mert Ordass Lajosról írt megemlékezésében az Útitársban azt írta, Ordass «püspök – vigyázó – maradt akkor is, amikor nyájának élére mások *furakodtak be.*»<sup>33</sup> Mau főtitkár aligha olvasta maga az Útitársat eredetiben, alighanem Budapestről kapott pontos fordítást a cikk egyes részeiről.

<sup>31</sup> *A Délvidék visszatérése*, Válogatott Írások 32. k. o. és *Jézus Krisztus és a háború*, u.ott 34-39.o

<sup>32</sup> *Hungarian Studies* (lásd a 29. sz. jegyzetet), 69. és 90. o.

<sup>33</sup> *Útitárs*, 1978, 5. sz., 1. o.

Egy német egyházi zsinati ülésen 1979-ben, a zsinati jegyzőkönyv szerint, számonkérte egy felszólaló a jelenlevő Carl Mau főtitkártól, mit tesz az LVSZ „izolált hittestvérek” felé, és ezzel kapcsolatban (idézem a hivatalos jegyzőkönyvből:) említette «az 1978-ban elhunyt Ordass Lajos magyar püspököt, aki németországi rokonai felé ismételtlen kifejezést adott annak, mennyire szenved izoláltsága miatt, még saját egyházában is.»<sup>34</sup> Mau főtitkár erre a jegyzőkönyv szerint azt felelte: «Magyarországra nézve hadd mondjam meg Önöknek, hogy én mindig meglátogattam Ordass püspököt és sok más [ilyen izolált] testvért is, és a kapcsolatokat fenntartjuk. Az utóbbi években még az egyházvezetőség is segített nekünk ebben.»<sup>35</sup> Én a magam részéről nagyon örülnék és nagyon hálás lennék, ha valaki, akár itt most az előadás utáni beszélgetésben, akár később, személyes tapasztalatai alapján meg tudna győzni arról, hogy dr. Carl Mau, aki 1974-ben lett a Lutheránus Világszövetség főtitkára, „mindig meglátogatta Ordass püspököt és sok más ilyen testvért is.” Az én információim sajnos nem erre vallanak. (Mint ismeretes, Ordass Lajos haláláig tiszteletbeli elnöke volt az LVSZ-nek.)

### 5. Feladatok

1995-ben kezdeményezés indult ki a nemzetközi Ordass Alapítvány részéről egy olyan nemzetközi tanulmányi terv kialakítására, amely vizsgálat alá venné az egyházak helyzetét a korábbi szocialista országokban, és hozzásegítené ezeket az egyházakat a kritikus 40 év feldolgozására. A tervezőknek sikerült összeállítani egy listát tizenegy volt szocialista országbeli, főleg fiatal kutatóról, akikről tudták, hogy a témával foglalkoznak. Összesen 15 meghívás ment szét, és ezekre 11 pozitív válasz érkezett. A tervet támogatta a Martin-Luther-Bund. (Akkori főtitkára dr. Peter Schellenberg, részt vett egy megbeszélésen Münchenben 1997 szeptemberében, de rá néhány héttel váratlanul elhunyt.) Részt vett a tervezésben és a terv megvalósításában a müncheni székhelyű Evangelische Arbeitsgemeinschaft für kirchliche Zeitgeschichte vezetője, dr. *Carsten Nicolaisen* professzor és az aarhusi egyetem teológiai fakultásának egyháztörténeti tanszékvezetője, dr. *Jens Holger Schjorring* professzor.

1999 októberében Dániában került sor az első konferenciára, amelyet egy második követett az ausztriai Gallneukirchenben 2001 januárjában. Ehhez kapcsolódott aztán az az „Ordass szimpózium”, amely egyben Ordass Lajos születésének 100. évfordulójáról emlékezett meg.

A gallneukircheni konferencián 2001 januárjában tizenegy volt szocialista ország főleg fiatal kutatója vett részt. A konferencia utolsó napja volt az Ordass szimpózium. Érdekes megfigyelésem volt az egyik előadás utáni vitában, még a szimpózium *előtti* napon. A vitában hat felszólaló vett részt, ezek közül négy említette felszólalásában Ordass Lajos nevét. Mondom, ez még az Ordassról szóló

<sup>34</sup> Bericht über die Verhandlungen der (...) Synode der (...) Nordelbischen Ev.-Luth. Kirche in Rendsburg vom 25-27. November 1979. Motschmann zsinati tag felszólalása, 124. o.

<sup>35</sup> Dr. Mau válasza. Ugyanott, 126. o.

előadások *előtti* napon volt. *Ez után* következett a szimpózium, programján négy előadással Ordass Lajosról, német és angol nyelven.

Mindez több okból örvendetes és ígéretes. Először is jele annak, hogy Ordass neve és szolgálata, bizonyágtétele most már belekerült a nemzetközi egyháztörténet-kutatás vérkeringésébe. Az Ordass-kutatás most már nemcsak magyar kutatók ügye, és eredményei nem korlátozódnak a magyar teológiai miliő határai közé. Külföldi kutatók egyre inkább érdeklődnek aziránt, mi is történt Magyarországon, a magyar egyházakkal, a negyven éves kommunista uralom alatt. Ebben az összefüggésben különösen is fontos Ordass Lajos saját munkáinak és a rá vonatkozó magyarnyelvű irodalomnak a külfölddel való megismertetése. Eziránt érdeklődés van külföldön.

Ugyanakkor, és ez a másik fontos mozzanat: A gallneukirchenei konferencia magyartársaságának (két református atyánkfia is ott volt) már nem kell izoláltan, magukra hagyva dolgozniuk, mert egy nagyobb összefüggésbe kerültek bele. Kapcsolatba kerültek fiatal kutatókkal Lengyelországból, Csehországból, Észtországból, a többi két balti államból és más volt szocialista országokból. Ugyanakkor Gallneukirchenben megismerkedtek nyugati országok kiváló „Kelet-Európa szakértőivel” is, mint a göttingeni *Hartmut Lehmann*, a glasgowi *Nicolas Hope*, a münsteri *Peter Maser* és mások. Ezekkel tapasztalatokat és kutatási eredményeket cserélhetnek, velük együtt újabb kutatásokat tervezhetnek.

A szimpóziumon elhangzott Ordass-témájú előadások szerzői sem állnak elkülönülve az európai kortörténeti kutatástól. A négy előadás közül az egyik már megjelent német nyelven a Martin-Luther-Bund idei évkönyvében, Eric W. Gritsch amerikai professzor előadása: *Isten fátyola. – Teológiai visszapillantás Ordass Lajosra.*<sup>36</sup> Ifj. Fabiny Tibor előadásának nyomtatásban való megjelentetését szintén a Martin-Luther-Bund kiadója vállalta (vagy az eredeti angol nyelven, vagy német fordításban.) Az előadás címe: *Ordass Lajos tanúságtétele a magyarországi kommunizmus idején.* Ezek olyan kiadványokban kerülnek közkézre, amelyek széles sávon ismertetik meg az Ordass-kérdést Európa-szerte, többek között kortörténeti kutatók tucatjaival is.

Mivel Ordass Lajos szolgálatának, bizonyágtételének nemzetközi dimenziója van, az erre vonatkozó kutatásnak is kell legyen nemzetközi jellege. Ez iránt megvan az érdeklődés, erre megvan a lehetőség. Néhány javaslat:

(1) Meg lehetne vagy kellene vizsgálni, volt-e összefüggés az Ordass Lajos ellen irányuló magyar (kommunista) *egyházpolitika* és a többi korábbi 'szocialista' országok egyházpolitikája között. Miért éppen Ordass Lajos ellen irányult ez a politika? Nemrég bukkant fel a kelet-németországi „Stasi” (állambiztonsági szerv) archivumában egy jegyzőkönyv egy ülésről, amelyet a szocialista országok egyházügyi hivatalainak vezetői tartottak *Budapesten 1957. szeptember 2-8-ig*, tehát egy álló hétig.<sup>37</sup> Ez azután volt, hogy Ordass Lajos visszaérkezett a minneapolis-i világgyűlésről és azelőtt, hogy elindultak a tárgyalások az Állami Egyházügyi Hi-

<sup>36</sup> Eric W. Gritsch: *Der Schleier Gottes. Ein theologischer Rückblick auf Lajos Ordass. Lutherische Kirche in der Welt.* Folge 49, 2002. 17-27.o. Magyar fordításban: Keresztyén Igazság, 49. sz., 2001. tavasz, 6-13. o.

<sup>37</sup> Armin Boyens: *Ökumenischer Rat der Kirchen und Evangelische Kirche in Deutschland zwischen West und Ost.* in Gerhard Besier & al. (szerk.): *Nationaler Protestantismus und Ökumenische Bewegung. Kirchliches Handeln im Kalten Krieg (1945-1990).* Berlin 1999, 27-321. o. Utalás a 72. kk oldalakon.



vattal. - Nagyon valószínű, hogy volt több ilyen gyűlés is. Tudok egy baltikumi, lett kutatóról, aki oroszul tud, és arra kapott ösztöndíjat, hogy a Moszkvában található orosz nyelvű egyházi anyagot tanulmányozza. A nemzetközi együttműködés az efféle kutatásban meglepő és izgalmas eredményeket hozhat.

(2) Tovább lehetne vagy kellene kutatni az Ordass Lajos és Túróczy Zoltán elleni *kampány* részleteit. Tényleg csak „nacionalisták” voltak azok a finnek, akik Ordass Lajos és Túróczy Zoltán sorsát figyelemmel kísérték, értük aggódtak, jelentüket a helsinki Lutheránus Világgyűlésen hiányolták? A helsinki egyetem egyháztörténésze, Eino Murtorinne professzor, elmondta egy interjúban 1996-ban,<sup>38</sup> hogy Ordass Lajosra vonatkozólag «hiteles adatokkal rendelkezett» a finn evangélikus egyház vezetősége, de hallgattak erről. Igaz, hozzáteszi: Ez «kínos eset» (finn és svéd kifejezéssel élve «forró krumpli») a finn egyház számára.

(3) Azt sem lenne érdektelen kivizsgálni, milyen rugói voltak a nemzetközi egyházi szervezetek magatartásának Ordass Lajossal és egyáltalában a volt szocialista országok egyházaival szemben. Volt ebben hitbeli vagy teológiai döntés, vagy az Európa-szerzte egyre szélesebb körben terjedő 1968-as politikai szél, az «1968-as tavasz» ért el Párizsból Genfbe – és így került ideológiai rokonságba a «diakóniai teológiával»? Volt ebben része annak, hogy 1970-től kezdve új struktúrát és ezzel új tartalmat kapott a Lutheránus Világszövetség? Schjørring professzor, az LVSZ történetének szerkesztője és részben szerzője mondta egy előadásában 1999-ben: Korábban a Világszövetség *teológiai osztálya* összetartó erő volt az LVSZ egész szolgálatában, 1970 után az új, most már *tanulmányi osztály* «teológiai ellentétek csatateré» lett, - *ein Schlachtfeld von Kontroversen*.<sup>39</sup> Hozzá lehet tenni: a tájékozatlan szemlélő nem mindig tudhatta, egy-egy előretörés a sok közül melyik küzdőfél oldaláról származott.

A korszellem ejtette hatalmába a nemzetközi egyházi szervezeteket? Márpedig a régi mondásnak igaza van: Aki a korszellemmel házasodik össze, az hamar özvegy lesz.

Minderről nemzetközi együttműködéssel lehetne gondolatokat cserélni és kutatási eredményeket érni el.

Sok más, hasonló témát lehetne még felhozni. De most ezzel be is fejezem. Ordass Lajos személyével, szolgálatával, bizonyágtevésével foglalkozni izgalmas és elkötelező folyamat. De hasznos is. Mert szüksége van a világnak, az egyháznak, az egyes keresztyény embernek arra a krisztocentrikus, Krisztus-középpontú hitre, amely Ordass Lajos cselekvésének rúgója volt.

<sup>38</sup> *Kyrkpressen* 96/48. sz., 1996. nov. 28; vö. Keresztyén Igazság 38.sz., 1998. nyár, 15.o.

<sup>39</sup> Jens Holger Schjørring: *Europabilder der Kirchen in der Nachkriegszeit. Der Lutherische Weltbund. in Kirchliche Zeitgeschichte* Jg. 12, 1999, 512-526.o. Idézet az 526. oldalon.

Dóka Zoltán

## Kérüigma és hagyomány\*

Ha Márk különböző hagyományanyagot gyűjt össze és formál egységes egésszé, akkor az evangélium helyes megértése érdekében fel kell vetnünk a kérdést: mi volt a sorsa és szerepe a hagyományanyagnak a Márk előtti időben?

E kérdéssel ismét bonyolult témakörbe lépünk, ahol nagyrészt megint csak következtetésekre vagyunk utalva.

A kérdés legélesebben Pál apostollal kapcsolatban vetődik fel. Már régen megállapították ugyanis, hogy Pál leveleiben az ún. szinoptikus hagyományanyagból úgyszólván semmit sem találunk. Van ugyan néhány utalás Jézus tanítására /1Kor 7,10; 9,14; 1Thessz 4,15kk/, néhány egybecsengés szinoptikus igékkel /1Thessz 5,2; Lk 12,39k; Róm 12,14=Lk 6,28; Róm 13,9k=Mk 12,31; Róm 16,19=Mt 10,16/. Ezek azonban Pál leveleinek összképében nem olyan hangsúlyosak, mint várnánk. Ugyanakkor találunk olyan ígét, amelyet közvetlenül „az Úrtól”, tehát közvetlen kinyilatkoztatásként kapott /2Kor 12,9/. Sőt Gal 1,11k-ben az általa hirdetett evangéliumot is Jézus Krisztustól kapott közvetlen kinyilatkoztatásnak mondja, amit tehát nem „embertől vett át”, azaz nem hagyományként jutott hozzá. Jézus földi történetére csak kétszer utal. 1Kor 11,23-25-ben az úrvacsora szerzését írja le /„azon az éjszakán...“/. 1Kor 15,3-5-ben pedig egy régi hitformulát idéz Jézus haláláról és feltámadásáról. E két helyen hivatkozik ugyan arra, hogy a hagyományból merít, de mindkét helyen a szinoptikusoktól eltérő hagyományt találunk. Mi az oka annak, hogy Pál ennyire nem reflektál Jézus földi történetére? A kérdés régi, és a megoldási kísérlet is sok. Részletes ismertetésük messze vezetne, de rövid áttekintésük mégis hasznos lesz.

A múlt századi liberális teológia radikális véleménye szerint Pál eltorzította és meghamisította Jézus igehirdetését. Ő nem Jézus követője, hanem egy új, misztikus vallás megalapítója. Ezért választanunk kell közöttük: Jézus vagy Pál! Ide tartozik F. C. Baur véleménye. Ő a hegeli idealizmus kategóriáiban szemlélte az őskereszténység történetét, és annak lényegét a szűkkeblű, törvényeskedő, zsidó ősapostolok /Jakab, Péter/ és a törvénymentes, szabad evangéliumot hirdető Pál harcában látta. Pál nyilván nem vette figyelembe azt a hagyományt, amelyre azok hivatkoztak. Noha ezt a régi véleményt újabban E. Stauffer ismét felmelegítette, nyilvánvaló, hogy téves szemléleten alapul. Pál messzemenően elismerte az „ősapostolok” /Jakab, Péter, János/ tekintélyét /Gal 2,1-9/. Egynek tudta magát Péterrel a törvény nélküli megigazulás tanításában /Gal 2,16k/, sőt anyagilag is támogatta „a jeruzsálemi szentek” /között lévő szegényeket” /Róm 15,25-28; Gal 2,10 stb./.

A mai újszövetségi teológiában az egyik legégetőbb kérdés Pál és a szinoptikusok viszonya. Nem véletlenül. A kérdés szorosan kapcsolódik az 50-es években újra felvetett „történeti Jézus“-kérdéshez: milyen viszony van a történeti Jézus és Pál kérügamája között? Pozitív kapcsolat /=kontinuitás/ van-e közöttük vagy törés /=diszkontinuu-

\* Részlet a Márk kommentárhoz írt - közel kétszáz oldalas - eredeti bevezető tanulmányból.

itás/? Kérdés az is: honnan kell kiindulni a kapcsolat megítélésénél? Jézus igehirdetése felől kell-e megközelíteni és megítélni Pál kérügmáját vagy Pál teológiájából kell-e visszatekinteni Jézusra? „Jézus és Pál” vagy „Pál és Jézus”?

Mi itt most csak a szinoptikusokkal kapcsolatos kérdésre szorítkozunk: miért nincs szerepe a történeti Jézusra vonatkozó szinoptikus hagyománynak Pál leveleiben? A mai válaszokat négy csoportba foglalom.

### 1.) Pál nem ismerte a szinoptikus hagyományt /S. Schulz/.

Abban a hellenista keresztyén környezetben, ahol ő keresztyén lett, nem volt egyszerűen ismert a Jézus-hagyomány. Az igehirdetés itt az ösgyülekezetből származó kérügmátikus hitformulák szerint történt, amelyekben csupán Jézus halála és feltámadása mint üdvesemény volt fontos. W. Schmüthals ezt azzal egészíti ki, hogy a Jézus-hagyomány kezdettől fogva apokrif /=*elrejtett*/ jellegű anyag volt egészen a 2. század közepéig. Ezért nincs szerepe nem csak Pálnál, hanem a többi újszövetségi levélben, sőt az Újszövetség utáni keresztyén irodalomban sem. Bultmann szerint Pál mint a hellenista keresztyénség tagja, Jézusra mint préegzisztens /=*a földi élet előtt is élő*/, mennyei lényre gondol, aki isteni létformáját levetve emberré lett, meghalt, de feltámadásával visszatért a mennybe. Földi útja tehát megalázkodás, az „önmegüresítés” /Fil 2,5-11/ állapota, ahol egyszerűen nincs helye olyan hagyománynak, amelyben Jézus isteni volta nyilvánvaló /csodák!/. Ezért Pál nem is érdeklődött Jeruzsálemben az apostoloktól Jézus földi működése felől.

### 2.) Pál tudatosan mellőzi a szinoptikus hagyományt.

Conzelmann szerint „tudatos teológiai programról” van szó /2Kor 5,15k/. Pál szándékosan „ignorálja” a Jézus-hagyományt, mert az nem illik bele a Bultmann által is megállapított hellenista Jézus-képbe. Jézus élete Pálnál egy „matematikai ponttá” sűrűsödik: „Jézus valóságos ember volt, megfeszítettet, és feltámadott”. Minden mást tudatosan mellőz.

Ide tartozik H. Flender véleménye is. Szerinte a kérdés kulcsa Róm 1,3. Pál itt világosan megkülönböztet két korszakot: a húsvét előtti és a húsvét utáni. A kettőt összeköti Jézus személye. Viszont megkülönbözteti Jézus megbízatása és messiási méltósága. Az elsőben Jézus a zsidóknak küldött próféta, aki Isten országának e világi beteljesülését hozza. Mivel azonban a zsidók nem fogadták el, hanem megfeszítették, ezért Isten a feltámadással elhozta a második korszakot, amelyben Jézus Isten Fiaként, a mindenség Uraként hozza az új teremtés világát. Pál a második korszakban él, és mivel ebben „Jézus földi megbízatása már meghaladott, ezért nem veszi fel evangéliumába a Jézus szavairól és tetteiről szóló hagyományt.” Ezt persze húsvét után a palesztinai gyülekezet sem tudta használni változtatások nélkül. Flender szerint Róm 1,3 az alapja Márk evangéliuma felépítésének is.

### 3.) Pál ellene van a szinoptikus hagyománynak.

D. Georgi hosszú tanulmányban elemzi a 2. Korinthusi levelet, keresve, hogy kik ellen harcol itt Pál. Eredmény: Pál ellenfelei hellenista zsidókeresztyén misszionáriusok, akik a Jézusra vonatkozó csodahagyományt használják, Jézust mint csodatévő „isteni embert” /=*thejosz anér*/ hirdetik, és ezt azzal demonstrálják, hogy maguk is csodákat tesznek. Pál

velük szemben a „gyenge, erőtelen, szegény” Jézust hirdeti, aki a halálba ment mindenkiért, és nem csodái, hanem feltámadása által lett dicsőséges Úrrá. Pál tehát tudatosan elveti a Jézusra vonatkozó csodahagyományt, s ezért hiányzik ez leveleiből is.

H. W. Kuhn továbbfejlesztte Georgi eredményét. Pál ellenfelei 2Kor-ban szerinte is hellenista zsidókeresztyén vándorapostolok, akik a csodatévő Jézust hirdetik. Náluk a szenvedéskéregma nem centrális. Ők formálják a Jézusra vonatkozó csodaanyagot, amely Márknál, a lukácsi iratokban és János evangéliumában található. Kuhn hasonló szemponttal vizsgálja a szinoptikus anyag másik nagy hagyománycsoportját, a Beszédforrást (=Q/), amelyet Máté és Lukács vettek át. Megállapítja, hogy ennek egy hellenista, gnosztikus változatát használták azok, akikkel Pál az első Korinthusi levélben harcol. Ezeknél nemcsak a szenvedéskéregma hiányzik, hanem a jövőbe néző reménység is. Ők már a teljesség állapotában tudják magukat /1Kor 4,8/. Jézus tanítását mint a „bölcseesség igéit” hirdetik dicsekedve. Pál ezekkel is a szenvedéskéregmát, a kereszt teológiáját állítja szembe /1Kor 1,18-25; 2,1kk/. Pálnál tehát azert hiányzik a szinoptikus elbeszélő anyag mellett a Jézus beszédeit, tanításait tartalmazó anyag is, mert ez a hagyomány is olyanok kezében van, akik elvetik a páli kéregma centrumát, „a kereszt-ről való beszédet” /1Kor 1,18/.

#### 4.) Pál levelei feltételezik a szinoptikus hagyományt.

Ennek a megoldási kísérletnek már a múlt század óta több változata van. Egyes kutatók feltételezik, hogy a Jézus-hagyomány missziói igehirdetés „anyaga” volt, s ezért nem vált hangsúlyossá a levélirodalom elvi fejtegetéseiben. Ehhez hasonló feltételezés, hogy a Jézus-hagyomány a keresztyén istentiszteletek anyaga volt, tehát a keresztyének között „alapismeretnek” számított. Ezért nem volt szükség arra, hogy a levélirodalomban idézzék. Vagy: a Jézus-hagyományt olyan tisztelet vette körül, hogy méltatlan dolog lett volna azt belevonni a levélirodalomban tükröződő teológiai vitákba. Annál is inkább, mert a hagyományt mindenki ismerte, viszont az ellentétek annak helyes magyarázatával kapcsolatban jöttek létre, kb. úgy, mint ma a keresztyén felekezetek vitái a közös Biblia alapján.

Legutóbb P. Stuhlmacher „A páli evangélium”-ról írt tanulmányában meggyőzően szól arról, hogy a Jézus-hagyomány az őskeresztyén gyülekezetekben, mint katechetikai /=tanítási/ anyag szerepelhetett. Pál nem csak feltételezi ezt, hanem bizonyos hitformulák, prédikációs sémák kifejezetten utalnak rá. Így pl. 1Kor 15,3-8 egy régi hitformula és egyben egy katechetikai szummárium /=összefoglalás/, amely egy hosszabb tanítási anyag lezárása lehetett. Hasonló összefoglaló sémát talál Stuhlmacher /de ugyanúgy H. Riesenfeld is/ ApCsel 10,34kk-ben. Elemzéseiből végül is arra következtet, hogy „az őskeresztyén evangéliumírás katechetikai gyökerekből magyarázható, tehát mint ekleziológiailag motivált jelenség: az egyháznak - története és igehirdetése egy bizonyos fázisában - szüksége volt az igehirdetés és a tanítás történet-krisztológiái azonosítására”.

Az ismertetett vélemények kritikai elemzését mellőzve néhány összefoglaló megjegyzést teszünk:

1. Az egész Újszövetség egyöntetűen tanúsítja, hogy a folyamat, ami az emberiség történetében az őskeresztyéniséggel elindult, Jézus feltámadásán alapul. Tehát nem Jézus földi életének egyes eseményein vagy bizonyos tanításain. De nem is a tanítvá-

nyok öntudatán vagy elhatározásán! Loisy ironikus mondatát, „Jézus Isten országát várta - és jött az egyház”, így kell korrigálnunk: Jézus Isten országának közelségét hirdette, és jött a Feltámadott! Vagyis az ősgyülekezet hite és hitvallása nem kezdett, hanem - éppen e hitvallás szerint! - *válasz* arra, amit Isten hűsvétkor cselekedett. Az Újszövetség egyetlen bizonyágtévője sem igazolja azt a beállítást, mintha a keresztényiség kezdetét az emberi lehetőségek határain belül maradvá pszichológiai, szociológiai és vallástörténeti megfontolásokkal elegendőképpen meg lehetne ragadni, körül lehetne írni. Hűsvét Isten műve, nem embereké! - ez az újszövetségi iratok helyes megértésének alapvető előfeltétele.

Ugyanakkor az ősgyülekezet hite szerint hűsvét maga is válasz. Jézus feltámadása nem összefüggéstelen isteni csoda volt a számunkra, hanem Isten válasza Jézus földi útjára, amely a kereszténen végződött. A mai teológiában vitatott Jézus feltámadásának ősgyülekezeti értelme: a parúziának kezdete, mintegy elővételezése-e /F. Hahn/ vagy mennyei megdicsőítés-e /Conzelmann, Vielhauer/? De bármelyik eredetibb, tény, hogy a feltámadás az őskeresztényen igehirdetésben kezdettől fogva teológiai egységben van Jézus halálával. És ez a döntő: a Feltámadott nem más, mint a Megfeszített! A hűsvéti hit sokrétű reflexiójának legelső mozzanata a jelennek és a múltnak krisztológiai egybekapcsolása. Kicsoda az, aki a keresztén meghalt? A zsidó ősgyülekezet erre így válaszol: Jézus a Messiás = a Krisztus! Ez a múltra reflektáló krisztológiai mozzanat az alapja minden egyéb hűsvéti reflexiónak, tehát a jövőbe tekintésnek /parúzia/ és az önrítélézésnek /egyház/ is.

Ezzel az eredménnyel kell most továbblépnünk a hagyománytörténet felé.

2. Az Újszövetség egyetlen őskeresztényen igehirdetést sem őrzött meg számunkra. /Az ApCsel-ben található apostoli „prédikációkat” Lukács szerkesztette egybe./ E negatív megállapításnak pozitív tanulsága is van: az igehirdetés mindig konkrét meghirdetés, megismételhetetlen /!/ esemény, s ezért leírhatatlan. De ha nincs is őskeresztényen igehirdetés a birtokunkba, főként Pál leveleiből kielemezhető olyan hitvallásformulák, amelyek az ősgyülekezet hitének és igehirdetésének dogmatikai summáját és irányát mutatják. Ezek az ősgyülekezetben keletkeztek, s később mint az apostoli hit alaptételeit idézik. Pál így vezeti be a már említett hitformulát /1Kor 15,3kk/. A *πιστευειν* /=*hinni*/ és a *homologeiv* /=*megvallani*/ igék többször ilyen régi formulákra utalnak /Róm 10,9; 1Thessz 4,14; 1Jn 4,2.15; 5,5 stb/. A legrégebb formulák főelemei a következők: /Jézus/ Krisztus /vagy csak Jézus/ halála, feltámadása és ennek üdvözítő jelentősége /*“értünk”*/. Pálnál különösen gyakran találjuk ezeket az elemeket mint érveket, amelyekkel mondanivalóját alátámasztja /Róm 4,25; 5,6.8; 8,11.32.34; 14,9.15; 1Kor 8,11; Gal 1,4; 2,20k stb/ Ezek jelentősége Pálnál egyrészt abban van, hogy megmutassák: Pál evangéliuma egyezik az apostoli kérésgmával, másrészt abban, hogy jelezzék Pál teológiájának súlypontját.

E hitvallásformulák tartalma mutatja, hogy előbbi megállapításunk helyes. A hűsvéti hit első reflexiója az ősgyülekezetben valóban a múlt krisztológiai /és szoteriológiai/ értékelése: a megfeszített és feltámadott Jézus a Krisztus! Feltűnő, hogy a jövő dimenziója /parúzia/ itt még hiányzik a hitvallásból, noha nyilvánvaló, hogy az ősgyülekezet a közeli parúzia eleven várásában élt. Ennek oka Conzelmann szerint az, hogy a hitvallásba kezdetben csak a már megtörtént üdvtörténeti tények kerültek. Lehet, hogy éppen ennek ellenhatása jelentkezik az apokaliptikus csoportnál, ahol Jézus elsősorban az eljövendő Emberfia. Viszont talán éppen az apokaliptikus krisztológia

hatására bővül később a hitvallás jövőbe tekintő, eszkatológikus anyaggal. Ez a bővülés egyébként is jellemző a későbbi hagyományfejlődésre. A pogánymisszióban szükségessé vált az Istenre vonatkozó hitvallás, hiszen ott többistenimádóknak szólt az igehirdetés. Itt kezdődik a „hitágazatok” kialakulása /1Kor 8,6; 1Thessz 1,9k; 1Tim 6,13/. A két tételes hitvalláshoz csatlakozik viszonylag korán a Szentlélekre vonatkozó hitvallás, amelynek megfogalmazása valószínűleg a szakadásokat okozó gnosztikusokkal való harcban történt. Így jön létre a háromrészes hitvallási formula /2Kor 13,13; Ef 4,4k; Mt 28,19/. Ezekre az újszövetségi alapokra épülnek a 2. századtól kezdve a későbbi hitvallásos formulák /Római Hitvallás, Apostoli Hitvallás stb/.

Talán ebből a rövid áttekintésből is kitűnik, hogy milyen jelentős hagyománytörténeti összefüggésről van itt szó az Újszövetségben belül. A hit helyes megvallásának kérdése nem az egyháztörténet későbbi századainak problémája, hanem az visszanyúlik egészen az ősgyülekezetig.

A mi összefüggésünkben ennek a felismerésnek a jelentősége a következő: az Őskeresztýén igehirdetés nem a Jézus földi életére vonatkozó hagyomány egyes egységeinek továbbadásából állt, hanem elsősorban a krisztológiai hitformulák szerint történt. A hagyomány ennek a kérügmának volt alárendelve és nem fordítva! Miért? Azért, mert az ősgyülekezet nem Jézus történetének emlékét adja tovább, hanem az élő Jézusról tett vallást. Az valószínű, hogy a Jézus-hagyomány bizonyos részeit használták az igehirdetés anyagaként, de éppen a hitvallásformulák mértéke alatt.

3. Innen érthető, hogy Pál apostol számára sem a hagyomány a hivatkozási alap, az érvelés eszköze, hanem az ősgyülekezetből származó apostoli hitvallásformulák. Elsősorban ezért hiányzik Pál leveleiből olyan feltűnő mértékben a Jézus-hagyomány, viszont annál gyakoribb a hitvallásformulák hagyományára /ez is hagyomány!/ történő hivatkozás és utalás. Ezekkel mutatja meg, hogy ő is apostol, akinek a Feltámadott „utoljára megjelent” /1Kor 15,8/, s azért az „ő” evangéliuma sem más evangélium, mint amit a jeruzsálemi apostolok hirdetnek.

Nem tartozik ide, hogy Pál teológiájába elmélyedjünk. Egy pontra azonban utalnunk kell, amely Márk evangéliuma megértése szempontjából is döntő jelentőségű. A kérügma-teológusok szerint Pál 2Kor 5,16-ban hátat fordít a „történeti Jézusnak”, nem akarja ismerni a „test szerinti Krisztust”, hanem csak a „kérügmatikus Krisztust”. Ez a megkülönböztetés azonban ellene mond mindannak, amit Pál személyéről és teológiájáról tudunk. A földi Jézus és a megdicsőült Krisztus szétszakítása éppen azoknak a gnosztikus irányzatoknak volt jellemzője, amelyek ellen Pál harcolt. A 16. vers értelmét a megelőző két vers összefüggésében kell keresnünk. Itt egy radikális fordulatról van szó, amit Jézus halála és feltámadása hozott, és pedig nemcsak elvileg, hanem idői, történeti értelemben is. Jézus halála óta /!/ nem lehet őt másként „ismerni”, csak *mint* „aki érettünk meghalt és feltámadott” /hitvallásformula!/. Ha vannak is olyanok, akik Jézust földi életében személyesen ismerték, vagy erről az időről szóló hagyomány birtokában vannak, ez a „test szerinti” ismeret most már nem jelent különbséget vagy előnyt. „Ha egy meghalt mindenkiért, akkor *mindenki* meghalt, véget ért a „test szerinti” ismerés ideje /”most már nem ismerjük...”. Tehát nem kétféle Krisztusról, hanem Krisztus ismeretének kétféle idejéről van szó. Pál nem azt mondja, hogy ő nem tud semmit a földi Jézusról, vagy hogy nem is akar tudni róla, hanem egyszerűen megállapítja: ennek ideje elmúlt, „most” már csak /!/ azt a Jézust lehet ismerni, aki „érettünk meghalt és feltámadott”. Ezt mellőzve, ettől eltekintve, hamis minden Krisztus-

ismeret. Ha helyes Georgi és Kuhn feltételezése, hogy Pál itt egy olyan csoporttal harcol, amely a Jézus-hagyomány bizonyos részeinek /csodák!/ ismeretével dicsekszik, akkor még inkább világos Pál itteni érvelése: a földi Jézus ismeretével dicsekedni - mellőzve a meghalt és feltámadott Krisztust, tehát egyben az apostoli kérügmát - hamis Krisztus-hirdetést, „más Jézust”, „más evangéliumot” jelent /2Kor 11,4/. Ez az eredmény egyezik azzal, amit az apostoli hitvallásomulákról mondtunk: a hagyomány alá van rendelve a kérügmának, amely a megfeszített és feltámadott Krisztust hirdeti.

Innen nézve valószínűnek tűnik, hogy Márkot is hasonló megfontolás vezette, amikor a hozzá érkezett Jézus-hagyományt szorosan a szenvedéstörténet összefüggésébe állítja bele. Pálnál is így érthető, hogy ahol a Jézus-hagyományra utal, ott mindig a szenvedéstörténet van a háttérben /1Kor 11,23; 15,3k; Gal 3,1!/.

4. Hogyan tekintsük mindezek alapján a Jézus-hagyományra, amelyet az evangéliumokban találunk?

Ha a legrégebb hitvallásformulákban a múlt dimenziója az elsődleges /Jézus a Krisztus/, akkor ez azt jelenti, hogy a Jézus földi életére vonatkozó hagyomány hirdetése és továbbadása az ösgyülekezet számára nem véletlen esetlegesség, hanem teológiai szükségszerűség volt. A Feltámadottat nem lehet másként hirdetni, csak mint Megfeszítettet, mert a Feltámadott azonos azzal, aki a keresztre ment. Itt van az ösgyülekezet kérügmájában a Jézus-hagyomány teológiai helye. Innen érthető, hogy a hagyomány lehangsúlyosabb és legkorábban kiformalódott része a szenvedéstörténet. Viszont az is innen érthető, hogy a visszatekintés nem áll meg a szenvedéstörténetnél, hanem Jézus földi életének és tanításának egyéb részleteire is visszanyúlt. Nyilvánvaló, hogy az anyag felhasználási helye az igehirdetés /Dibelius/, éspedig a szó legtágabb értelmében /misszió, istentisztelet, a zsidósággal való teológiai vita, a gyülekezeti oktatás/. Nagyon valószínű, hogy a hagyomány legfőképpen a gyülekezeti oktatás anyagát képezte /Stuhlmacher/. Erre utal többek között Lk 1,4 /„tanítást kaptál”/. Sőt Márk is a „tanítani”, „tanítás” szavak gyakori használatával. /Vö. még ApCsel 18,25; Gal 6,6./ Persze lehettek olyan gyülekezetek, ahova viszonylag kevés jutott el a hagyományból. És olyanok is, ahol sokat összegyűjtöttek /ilyen lehetett Márk egyházi környezete is/. Az azonban aligha lehetséges, hogy volt gyülekezet, ahol semmit sem tudtak Jézus életéről és tanításáról /Schulz/. Ugyancsak valószínűtlen, hogy a Jézus-hagyomány eleve titkos, apokrif hagyomány lett volna a 2. század közepéig /Schmithals/. Ennek az evangéliumok keletkezése mellett a hagyomány jellege is ellentmond. Az a teológiai sokrétűség, amit a hagyomány tükröz, nagyon is eleven és nyilvános használatra utal.

Éppen ezzel függ össze a hagyománynak egy másik fontos vonása. Láttuk, hogy az ösgyülekezeti hitvallás lényeges tartalma a Feltámadott és a Megfeszített azonossága. Ezért kötődik a húsvét utáni kérügma szükségképpen Jézus földi útjához. Ez azonban fordítva is érvényes: a Megfeszített azonos a Feltámadottal. Húsvét felől nyílik meg Jézus halálának igazi értelme, hogy ti. az értünk történt, a mi üdvösségünkre, bűneinknek bocsánatára. „Ha Krisztus nem támadt fel, hiábavaló a hitetek, még mindig bűneitekben vagytok!” /1Kor 15,17/. Ennek a *húsvéti szemléletnek* központi jelentősége van az egész öskeresztyén teológiában. Ez elsősorban abban jut kifejezésre, hogy a húsvét utáni gyülekezetben megindul Jézus személyének krisztológiai értelmezése /lásd erről később/. Hogy a megfeszített Jézus a Krisztus, a Messiás, ennél képtelembb és botránkoztatóbb állítást aligha mondhatott valaki a zsidóságnak. Az meg

egyenesen istenkáromlásnak számított, hogy az üdvösség útja többé nem az ótestamentumi törvény, hanem a megfeszített Messiásban való hit. Ez az igehirdetés szükségképp váltotta ki a zsidóságon belül az őskeresztyénség üldözését. Másfelől viszont itt van a gyökere az Ótestamentum nagy szerepének az őskeresztyén igehirdetésben és tanításban. Egyeztetni kellett a kettőt. Igazolni kellett önmaguk számára /hiszen ők is zsidók voltak!/ és az egész zsidóság előtt, hogy a Messiás halála Isten akarata szerint történt /1Kor 15,3k/. Az ősgyülekezet mintegy kivette a zsidóság kezéből az Ótestamentumot, és abban a hitben magyarázta, hogy annak helyes értelme a Krisztuskérügmá felől nyílik meg.

A húsvéti szemlélet azonban nemcsak Jézus halálának és az Ótestamentumnak az igazi értelmét tárta fel, hanem Jézus egész földi útját is húsvét fényébe állította. A tanítványok is most értették meg igazán mindazt, amit Jézus hirdetett és cselekedett. Húsvétal Isten aktivizálta, érvényesítette Jézus „ügyét” /W. Marxsen/, amely a kereszten egészen elveszítettnek látszott. Húsvét a földi Jézus isteni igazolása. Jézus Isten országa közelségét hirdette. Most ez a közelség Jézus halálában és feltámadásában konkrét valósággá lett. Jézus közösséget vállalt a bűnösökkel, és Isten bocsánatát hirdette nekik. Most igazolódott, hogy ez nem istenkáromlás volt, hanem valóban Isten hatalmával tette /Mk 2,7.10/, s ezért a földi Jézus bűnbocsánat-hirdetése most is minden bűnös számára érvényben van. Jézus Isten radikális, feltétel és kibúvó nélkül szeretetet parancsoló akaratát hirdette és gyakorolta. Ezért helyezte magát fölébe Mózes törvényének /Mt 5: „én pedig azt mondom néktek”/, és tartotta fontosabbnak az embert a szombatnál /Mk 2,27/. A törvényhű zsidók ezért tartották őt halálra méltónak /Mk 3,6; stb/. Húsvétal Isten kinyilvánította, hogy valóban nem Mózesre, hanem Jézus tanítására kell hallgatni /Mk 9,7/. Ez a Jézus történetébe húsvéti szemmel visszanyúló szemlélet van előttünk ma is a szinoptikus hagyományyagban. A Jézusról beszélő ősgyülekezet nem egy „húsvét előtti”, azaz húsvéttól független „történeti Jézust” állít elénk, hanem a feltámadott, élő Krisztus „múltját” mondja el, aki már akkor, húsvét előtt is az volt, aki most. Ezért a Jézus-hagyomány nem életrajzszerű, pusztán történeti közlés Jézus történetéről, hanem a feltámadott Jézusról szóló igehirdetés fényébe állított történet, kérügmatisztált hagyomány. Más szóval: az ősgyülekezet a Jézus-hagyománnyal nem arra a modern kérdésre felel: mi történt valójában? Hanem erre a kérdésre: mi az igazi értelme annak, ami Jézus életében történt? A hagyományban tehát együtt van a történés és annak húsvét felőli értelmezése. Ez az értelmezés természetesen nem állt meg az apostoloknál, hanem a keresztyénség terjedésével a különböző gyülekezetekben tovább folyt és változott aszerint, hogy hol, miképpen értelmezték magát a feltámadott Jézust. Ahol ez a Jézus-értelmezés, tehát a krisztológia eltorzult, ott ezzel együtt eltorzult a hagyomány értelmezése is. Így juthatott a hagyomány olyanok kezébe is, akik Jézust a korabeli pogány váltságmítoszok, misztérium-kultuszok gondolatvilágába állították, vagy besorolták a vallásos tiszteletben részesülő, kiemelkedő személyek, csodatevők, bölcs tanítók, „isten emberek” közé. Ezek nyilván a Jézusra vonatkozó hagyományt is eszerint értelmezték és hirdették. Georgi és H. W. Kuhn feltevése szerint valószínű ilyenekkel kellett Pálnak is harcolnia a korinthusi levelekben. Ez persze nem jelenti azt, hogy a hagyomány ilyen torzulása mindenütt megtörtént. Még kevésbé, hogy a szinoptikusoknál ezzel a „korinthusi” hagyománnyal találkozunk. Az azonban bizonyos, hogy az evangélisták is ilyen értelmezett hagyományt gyűjtöttek össze, amelynek egyes részei különböző értelmezési összefüggést, hagyománytörténeti fokot mutatnak.



**Összefoglalva:** a szinoptikus hagyományt akkor értékeljük helyesen, ha figyelünk az ősgyülekezeti kérügmából adódó kettős jellegére. Egyfelől: a Feltámadott nem más, mint a Megfeszített. Ezért a húsvét utáni kérügma nem nélkülözheti Jézus múltbeli történetét. A hagyomány nem csak mint a kérügma illusztrációja, szemléltető anyaga fontos /Marxsen/, hanem éppen mint a múlt időbeli dimenzióját hordozó anyag. Ahol a kérügmának ez a múlthoz kötöttsége megbomlik, vagyis ahol a Feltámadottat a Megfeszített nélkül hirdetik /vö. 1Kor 2,2/, ott a kérügma történetietlen mítosszá válik /gnoszticizmus/. Másfelől: a Megfeszített nem más, mint a Feltámadott. Húsvétkor maga Isten igazolta és értelmezte Jézus földi útját, tetteit és tanítását. Ezért az ősgyülekezet is ezzel a húsvéti szemlélettel értelmezte és hirdette Jézus történetét. A Jézus-hagyomány éppen ezért nem pusztán történeti közlés, hanem húsvét felől értelmezett, kérügmatisztalt hagyomány.

Ebből az eredményből következik, hogy helytelen a mai szinoptikus-exegezis két szélsőséges formája.

Az egyik szélsőség a szinoptikus hagyományt mindenestül azonosítja Jézus történetével. Az így adódó ellentéteket spekulatív úton oldja fel egy előfeltételezett dogmatikus Jézus-kép alapján. Ez a hiba abból adódik, hogy nem veszi figyelembe a hagyomány kérügmatisztikus jellegét és a hagyománytörténet alakulását.

A másik szélsőség a szinoptikus anyagra úgy tekint, mint amelynek java részét maga az őskereszténység produkálta saját élethelyzetének szükségéi szerint, és ezeket a „gyülekezeti képződményeket” /Gemeindebildung/ visszavetítette Jézus történeti életébe. Így a Jézus-hagyományban nem Jézus történeti életével, hanem a húsvét utáni gyülekezetek életével és problémáival találkozunk. A hagyomány tehát csupán történeti formába kifejezett kérügma, amely viszont nem a múlt, hanem kizárólag a jelenre reflektál. Bultmann fogalmazása szerint: a kérügma számára Jézus történeti élete csupán tényszerűségében fontos /*hogyan* ő élt/ és nem tartalmában /*mi* és *hogyan* történt/. E szemlélet fő hibája az, hogy nem veszi eléggé figyelembe az ősgyülekezeti kérügma történeti kötöttségét. Ha a kérügma számára a múlt dimenziója irreleváns /=*jelentéktelen*/, akkor miért került sor mégis a „gyülekezeti képződmények” visszavetésére Jézus életébe? Itt mond ellent önmagának ez a szemlélet. Mert bár nyilvánvaló, hogy a húsvéti szemlélet, a kérügmatisztálás messzemenően átformálta a húsvét előtti eseményeket, sőt új anyagot is produkált, az is kétségtelen, hogy a hagyomány egyre bővült húsvét után a szemléletesség irányában /Bultmann/. A kérdés lényege azonban nem itt van. Az elvi kérdés a következő: volt-e a kérügmatisztálásnak támpontja Jézus valóságos életében? Van-e a kérügma és a történeti Jézus élete, igehirdetése között valóságos kongruencia /megfelelés/? Felismerhető-e a kérügmatisztikus hagyományban ez a kongruencia? Véleményem szerint e kérdésekre igennel kell felelnünk. Az őskereszténység a kérügma és a történeti Jézus kontinuitását nem létrehozta, hanem felismerte. Pontosabban: a húsvétra támaszkodó kérügma tartalmát a történeti Jézus élete és igehirdetése határozta meg. A kérügmatisztálásnak ez a múlt, reflektáló, történeti jellege mutatkozik meg éppen abban, hogy az őskereszténység saját életének kérdéseit belevetítette Jézus történetébe, mert a jelen kérdéseire a választ a múltban, Jézus történetében kereste és találta meg. A hagyomány kérügmatisztálása tehát nem zárja ki, sőt éppen feltételezi a kérügma történeti jellegét.

Kovács László

## Igehirdetési gyakorlatunk a lutheri teológia mérlegén\*

### Bevezetés

A dolgozat vállalása után arra gondoltam, a szerénytelenség határát súrolom, hogy mindössze tíz év lelkészi szolgálat gyakorlatával foglalkozom ezzel a témával. Mégis feladatomnak látom, hiszen az Örökkévaló évek óta rendszeresen olyan lelkésztestvérekkel tart közösségekben, akik hozzáértéssel és számomra is meggyőző igényességgel törekednek arra, hogy lutheri evangélikus igeértéssel és igehirdetéssel szolgáljanak közöttünk. A továbbiakban elhagyom a „lutheri” jelzőt, inkább az „evangéliumi” szót használom helyette. Annak bizonyosságában teszem ezt, hogy Dr. Luther Márton testvérünk rosszállón csóválná fejét, ha Krisztus és az evangélium helyett/mellett az ő nevét említjük.

A Mindenható iránti köszönettel - és az érintett engedélyével - használom föl szeretett testvérem: id. Magassy Sándor gondolatait e dolgozatban. A „Perikopák” sorozata több évtized - a Lelkipásztorban megjelent - igehirdetési előkészítőit tekinti át az evangéliumi teológia mérlegére helyezve. Ezzel a háttéranyaggal felvértezve mertem elvállalni ezt a dolgozatot.

### A mérleg két serpenyője, avagy a homiletika alapkérdései

#### *Ki prédikál?*

A mérlegelés egyik serpenyőjében lelkésztársak állnak. Ismerősök, barátok, „befutott”, kedvelt vagy éppenséggel nehezen szívlelt lelkészek. És ott állunk mi is, én is. Az igehirdetés nem választható el az igehirdetőtől, hiszen a „Qui, quid, quomodo, cui?” négy homiletikai alapkérdésében éppen az igehirdető személye áll első helyen, második helyen pedig az igehirdetés tartalma. Bár a dolgozatban nem nevek, személyek kerülnek elének, hanem igehirdetésünk jellemző, alapvető irányai, útjai és tévútjai, nem tartom bajnak, ha konkrét személyek is eszünkbe jutnak.

Elítélés részünkről szóba sem jöhet, de a megítélés mindannyiunk feladata. Megítélni tudniillik, hogy a mérleg másik serpenyőjében álló, pontosabban cselekvő *evangélium mértékén* milyen az igehirdetésünk. Nem formai, hanem tartalmi értelemben.

#### *Mit prédikálunk?*

A kép rendkívül tarka. Tükrözi különböző keresztyén felekezetek teológiai tanait és tévtanait vagy éppen a korszellem divathullámain lovaglás magasságait és mélységeit. Természetesen önmagában nem a sokszínűség a gond. Ugyanazt a lényegi, központi mondanivalót - kegyességi háttértől, egyéni beállítottságtól függően - építő sokszí-

\* LMK ülésen elhangzott előadás – szerző által – szerkesztett változata.

nűséggel lehet megszólaltatni. Mégis gyakran úgy tűnik, mintha az evangéliumi gondolkodás és annak Luther által is hangsúlyozott sajátosságai vagy nem lennének ismertek, vagy nem lennének igazán mérvadóak, esetleg túlhaladottnak, korszerűtlennek tűnnek.

### Néhány konkrétum:

1. Antropocentrikus etizálás krisztocentrikus hitvallás helyett.
2. Törvény és evangélium szerepének fölcserélése vagy összekeverése.
3. A „kötelesség-feladat” kálvini színezetű kiindulópontja az „ajándék-lehetőség” lutheri élménye helyett.
4. Hit és cselekedetek viszonyának fordított látása.
5. Dívatos szófordulatok az ajándékok komolyan vétele helyett.

### 1. Antropocentrikus etizálás krisztocentrikus hitvallás helyett

Rövid összefoglalása: cselekedd Isten akaratát, és ezért jutalmul megkapod az üdvösséget! Isten akarata az, hogy szolgálj embertársadnak, keresd és munkáld az egyén és a szűkebb-tágabb közösség javát, hiszen ezt várja el tőled Urad. Ez a FELADAT. Lényegében tehát az ember a kiindulópont, ahonnan - esetleg, ha kellőképpen gyakorlod segítő szereteted a hétköznapi sűrűjében aprópénzre váltva - megérkezhetsz Istenhez.

Persze azért Isten adott valami „útravalót” teremtettségünkben, a szolidaritás érzületét például, amihez hozzátéve jószándékú cselekvésemet, elérem hitem célját: az örök életet (szinergizmus). Az ún. diakóniai teológiának ez a megközelítése az Írás értelmezésében ma is tovább él, annak ellenére, hogy nem kötelező program! Adott Isten szabad akaratot is, amellyel befogadhatom vagy elutasíthatom a szívem ajtaja előtt zörgető Krisztust. ÉN DÖNTÖK örök élet és kárhozat közt, hiszen Isten mindent megtett a maga részéről, hogy segítsen NEKEM. Krisztus példakép, akit követnünk KELL, példáját utánoznunk KELL (imitatio Christi). Engednünk KELL, hogy a Szentlélek bennünk dolgozzon. (Mert ha nem engedjük, bizony még Isten is tehetetlen! Az ember szinte már a Sátánnál is erősebb; hiszen a Sátán csak addig mehetett el, ameddig Isten engedte, pl. Jób könyvében, de Isten csak addig mehet el, amíg az ember engedi!?) Meg KELL nyitnunk szívünket. Szeretnünk KELL embertársainkat. El KELL végeznünk a ránk bízott feladatot. Csupa „KELL” egymás után, még jó néhány „KELL”, „korhollativus” következhet ezután. Cselekedd a törvényt, szeress, és üdvözülsz!

Mit tanít ezekkel szemben az evangéliumi teológia? Hitet vall arról, hogy AZ az Istennek akarata, hogy higgy az Úr Jézus Krisztusban! EZ A BIZODALMAS HIT Isten akaratának a cselekvése! Ha hiszel Jézusban, nem marad hideg a szíved és mozdulatlan a kezed embertársad felé! A kiindulópont Isten, a Mennyei Atya, aki elérkezik hozzád Fiában, Krisztusban, az élő igében. És ha elérkezett hozzád a mennyek országa (Miatyánk 3. kérésének magyarázata a Kis Kátéban!), akkor „hitből jön a cselekedet, hogy életünk betöltse” (320-as ének).

Útravalóul az Ádám örökségét hordozod, amelyhez nem adódik semmiféle isteni kegyelem, mint gratia infusa. Elveszett és megítélt ember vagy, mégis kegyelmet kapsz Krisztusért, amit nem olcsón, hanem ártatlan szenvedése és halála árán ad neked. Saját eszeddel és erőddel nem tudsz Krisztusban hinni, sem Óhozát eljutni, hanem a

Szentlélek teremti benned a hitet az evangélium által (Kis Káté). Hited célját, az örök életet nem jócselekedeteid gyöngyfüzéreinek végén taláod, hanem MÁR a tiéd. A sok KELL-ből a keresztyén élet szinte ösztönös életjelenségei lesznek. Nem „követem” Krisztust, hanem „velem jár utamon Jézus”, aki nem csupán tanítóm és példaképem, hanem elsősorban és mindenek felett Ő az én Uram, Megváltóm és Testvérem. Higgy az Úr Jézusban, és üdvözlés! Az evangéliumi teológia azt vallja: Isten az ő Krisztusában nem NEKEM segít, hanem RAJTAM segít!

Tudom, a fenti sorokkal eddig is ismert gondolatokat írtam le. Akkor miért olyan gyakori, hogy - id. Magassy Sándort idézve - : „Az évtizedek óta igazán divatos igehirdetési alapmagatartás az ember apró-cseprő dolgainak” meghirdetése, amit más szóval a megtérés törvényének lehetne nevezni. Végső soron tartalmában azonos, formájában sokszínűen különböző az ige etikai üzenetének előtérbe helyezése és a dogmatikai üzenet „háttéranyaggá” silányítása.

Egészen gyakorlati síkon ezzel a tétellel találkozunk: Isten megtette érted a magát; kiépítette az üdvözülés teljes infrastruktúráját. Ezzel tehát semmi dolgod sincs. Rád az tartozik, hogy figyelj és a kapott útmutatás alapján aktivizáld magad! A törvénykegyesség (azaz más szóval a farizeizmus) lényege szólal meg, méghozzá szűkített formában, mert a törvénykegyességhez hozzátartozik az áldozati kultuszban való részvétel, vagyis a törvényt teljesíteni nem képes ember Istentől rendelt cselekvése a megromlott istenkapcsolat helyreállítására.

Ezt a kegyességet alakította át radikálisan Isten akkor, amikor Jézus Krisztust elküldte, s a farizeusokénál több igazság hordozójává és továbbadójává tette (Mt 5,17), és amikor Jézust a kultusz középpontjává tette a templomtűztűtás messiási kinyilatkoztatásában (Jn 2,13-22; Mt 21,12-13; Mk 11,15-17; Lk 19, 45-46). ... Vizsgáljuk csak meg a mi szavainkat! Amikor az evangéliumról, mint életeszményről beszélünk, az idealista valóságosság szószólói vagyunk. Ez pedig teljesen kiforgatja az evangéliumot saját mivoltából. Isten cselekvéséből emberi követelményt csinál, Isten ajándékából köteleességet.

Az evangélium örömhír arról, hogy Isten eljön mint király. Az idealista vallásosság pedig az ember érzületének megváltozását, felelősségének felébredését követeli. Luthertől azt kell elsősorban megtanulnunk, hogy ne az embert magasztaljuk, még a hívő, hitében hősies embert sem, hanem az élő Istent. Szakítanunk kell azzal a vallásossággal, amely teljesen az ember körül forog. Holott ez érvényesül egyházunkban majdnem teljesen. Isten ISTEN! Ezt kell hirdetnünk és vallanunk. Különben minden gyönyörű ünneplésünk ellenére elveszünk.

## 2. Törvény és evangélium szerepének fölcserélése vagy összekeverése

### 2/a) A törvény

A konfirmációi káté nagyon világosan és helyesen tanít arról a 28. kérdés-feleletben: Mit mutat meg Isten törvénye?

Isten törvénye megmutatja:

- Isten akaratát, hogy mit kíván tőlem,
- azután megmutatja engedetlenségemet, hogy mennyire nem fogadok szót Neki,
- végül megmutatja tehetetlenségemet, hogy Isten akaratát a magam erejéből nem tudom megtenni.

Ezért elveszett és megítélt ember vagyok, Isten haragja van rajtam.

A konfirmációi káté egyszerű szavakkal ugyanazt mondja el, mint amit eleink az „usus legis theologicus“-on értettek.\*

EZ a törvény szerepe. Nem több, de nem is kevesebb! Lex semper accusat, a törvény mindig vádol, - ahogy eleink fogalmazznak. És ez nem „csak“ száraz dogmatika, hanem a keresztyén ember élettapasztalata. Ebből a helyzetből nincs kiút, még a felebarát szolgálatán keresztül Istenhez vezető út is csak hiú ábránd. A törvény nem ad üdvösséget, ellenben Krisztushoz vezet, horribile dictu kényszerít! Erről Luther Krisztus-hitre jutásának története is szemléletesen tanúskodik.

A 17. század közepe táján azonban bizonyos kegyességi irányzatokban megjelent a törvénynek egy újnak tűnő, valójában nagyon is régi értelmezése. A törvény harmadik használata (tertius usus legis) a keresztyén ember mindennapi életében vezető szerepet töltött be, a megszentelődés folyamatának lett nélkülözhetetlen eszköze.

A lutheri reformáció tanítása és életgyakorlata elhalványult, és az ősi törvényvallás egyre nagyobb teret nyert. A törvény a keresztyén életúton vezérlő mesterré lett. Pál apostol világosan írja: „A törvény a Krisztusig vezérlő mester“ (Gal 3,24). Krisztus eljövetele és váltságserzése óta nem vagyunk e „vezérlő mester“ uralma alatt!

### 2/b) Az evangélium

Az evangélium Isten megváltó szeretetéről és e cselekvő szeretet mikéntjéről szól, melynek összefoglalása: „Úgy szerette Isten a világot, hogy az Ő egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz Őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen“ (Jn 3,16). Súlyos félreértés azt gondolni, hogy a bűnbocsánat automatikus, hiszen Isten mindent elrendezett, nincs semmi baj. Valójában azonban az ember elveszett a maga állapotában, s csak akkor marad, menekül meg, ha hisz Jézusban!

A megváltáshittől elválaszthatatlan, hogy felismerjem: helyzetem kétségbeesett, melyből a törvény megtartása által - még a diakónia törvénye által sem! - szabadulhatok, mert lehetetlen! Ami nekem lehetetlen, nem lehetetlen Isternek! Megváltottságom hite azonban nem renyhe passzivitásba dönt, hiszen az evangélium újjáteremt és aktivizál.

„Kegyelem“ az, hogy Isten kinyilatkoztatja akaratát a törvényben, viszont „ítéletté“ válik az evangélium igéje azokon, akik nem hisznek a Fiúban (Jn 3,17). A törvény mindig törvény marad, soha nem lesz belőle evangélium. Az evangélium mindig evangélium marad, soha nem lesz belőle törvény. De mindkettő lehet rajtunk „ítélet“, illetve „kegyelem“, aszerint, hogy hittel vagy hitetlenül halgatjuk.

Törvény és evangélium szerepének, feladatának, céljának nem ismerete, illetve összekeverése alapvetően tévútra viszi az igeértés és magyarázat irányát. Sajnos ige hirdetési gyakorlatunk erre is sok példával szolgál.

### 3. A „kötelesség-feladat“ kálvini színezetű kiindulópontja az „ajándék-lehetőség“ lutheri élménye helyett

Igehirdetési gyakorlatunkban gyakori a felszólítás, mely a keresztyén ember felelősségére apellál. Higgy, imádkozz, szeress, cselekedj, tégy bizonyosságot, mutasd meg hitedet stb. Hiszen ez a küldetés, a kötelesség, a feladat.

---

\* Ebben az összefüggésben most nem esik szó az „usus politicus“-ról. (A szerkesztő)

Saját magunkon is lemérhetjük, mennyire „megy” parancsra a bizalom, a szeretet. Alapvető érzelmeket, beállítottságot hiába adnak parancsba, hiszen a szívbeli dolgokat nem lehet parancsra megváltoztatni. Természetesen van a hívő embernek feladata a világban. De nem parancsra, mert köztünk úgy „illik”, hanem a Krisztusban kapott ajándék: az örök élet fölötti örömből fakadóan.

A kegyelmet kapott ember számára föltárló szabadság örömeivel. Jézus Urunk ezt rendkívül szemléletes, egyszerű képpel fejezi ki: a gyümölcs milyensége a fától függ! Nem a gyümölcs termi a fát, hanem fordítva!

Itt kapcsolódunk a következő ponthoz:

#### 4. Hit és cselekedetek viszonyának fordított látása, helytelen értékelése

Gyakran halljuk evangélikus szószékről a „kezek evangéliumának” meghirdetését. Való igaz: a hit cselekedet nélkül nem hit, de nem hangsúlyozzuk-e néha túl a kezek evangéliumát a Krisztusról szóló és HALLHATÓ evangéliummal szemben? Nem tulajdonítunk-e magunknak olykor olyan szerepet, hogy a mi hiteles életünk igazolja Krisztust és az Ő evangéliumát? A hit következménye a hitben élés, de a hitre jutás ma sem a mi igazoló életpecsétünk eredménye, hanem a Szentlélek teremtő csodája.

Látunk kell, hogy ezek a kérdések sokkal mélyebbek teológiai árnyalatok megkülönböztetésénél, - alapkérdések, melyekre adott alapos és nem emberre alapozott válaszunktól függ keresztyén hitünk, igeértésünk és igehirdetésünk.

Nem cselekedeteim eredménye, ajándéka a hit, hanem hitem természetes következményei a cselekedetek. „Hitből jön a cselekedet, hogy életünk betöltse, élő, igaz hit nem lehet, melynek nincs jó gyümölcse...” (320-as ének 5. versszaka).

#### 5. Divatos szófordulatok az ajándékok komolyan vétele helyett

Ilyen divatos kifejezés pl. a „meghívás”, az „ige üzenete”. Meghívás helyett a Kis Kátéban ez szerepel a második hitágazat magyarázatában: „Jézus Krisztus.... megszabadított és magáévá tett”. A rabot meg lehet ugyan hívni szabadok számára rendezett ünnepségre, de előbb ki kell szabadítani. Az örök életre Krisztus Urunk nem hív, hanem ártatlan szenvedése és halála árán megszabadított. A „meghívás” kifejezés nemgyengíti az evangélium igazi lényegét, hanem meg is kerüli, hiszen azt a hamis csak reménységet táplálja, hogy csak el kell fogadnom a meghívást, és minden rendben. Ha nem fogadom el, magamat hibáztathatom. Végső soron így örök életre szabadulásom akadályának, bűnöm átkos börtönfala ajtózárlatának kulcsát a magam kezébe képzelem, holott már kedves adventi énekünk is erre tanít: „Ő jöjj, kulcs Dávid törzseből, a mennynek kapuját nyisd föl!” Csak és kizárólag Krisztus a kulcs. Ebből a példából is látható, sokszor mennyire könnyű divatos kifejezések zsákutcájába futni.

Dr. Hafenscher Károlytól tanultuk többen homiletikai tanulmányainkban: Igéjében nem „üzen” nekünk az Úr, a Szentírás nem Isten üzenőfüzete, hanem jelen van (praesentia realis) teremtő, átformáló és magtartó erejével. Velem jár utamon Jézus - énekeljük. Vegyük hát bátran komolyan áldott jelenlétének kulcsát, hiszen Ő ígérte: „Mindennapon veletek vagyok a világ végezetéig!” E két divatos kifejezés reménységünket hamis irányba vivő vagy megcsorbító értelmét gondoltuk át most, a sor folytatható.

### Összefoglalás

Igehirdetési gyakorlatunk alapvetően eklektikus. Más felekezetek kincsei komolyan vételének nem abban kellene lecsapódnia, hogy átvesszük a nem evangéliumi (lutheri) teológia elemeit. Gyakran találkozunk az éppen divatos külföldi teológiai irányzatok lenyomatával. Némelyik gondolat ugyan nagyon népszerű és „korszerű” nyugaton vagy más égtájon, de az egy zsinórmértéktől igen távol áll.

Talán az a baj, hogy kevésnek, korszerűtlennek, szinte már szégyellni valónak tartjuk azt, hogy Pál szavaival élve csak Krisztusról tudjunk, róla is mint megfeszítettéről! Pedig Ő a mi egyetlen és igazi kincsünk! Az út nem tőlünk és általunk vezet Istenhez, hanem tőle vezet hozzánk - Fiában. Úgy tűnik, hogy valójában nem is igazán ismertek vagy elfogadottak a lutheri teológia meglátásai; legfeljebb csak felszínesen. Az ismeret azonban tanulható és tanítható!

Ezen a helyen is említésre érdemes, hogy a Hittudományi Egyetemen szükséges lenne az alapozó tárgyak között egy „Bevezetés a lutheri teológiai gondolkodásba” című vagy ehhez hasonló megnevezésű stúdium.\* Ugyanakkor azt sem árt átgondolni, hogy a lutheri evangéliumi teológia ismerete még nem feltétlenül kötelez annak komolyan vételére és arra, hogy e teológiai kiindulópont és tájékozódás alapján olvassa és hirdesse minden igehirdető az igét, vagy éppen így tanítson és így írjon pedagógus hit-tankönyvet. De nem helyénvaló, ha valaki ebben az esetben evangélikusnak vallja magát és azt, amit szóban vagy írásban megfogalmaz.

Maga Luther és reformátor társai a formák sokszínűségét szerették és támogatták, lásd az Ágostai Hitvallás VII. cikkét: „Az egyház valódi egységéhez elegendő, hogy egyetértés legyen az evangélium tanításában és a szentségek kiszolgáltatásában. De nem szükséges, hogy az emberi hagyományok, vagyis az emberi eredetű egyházi szokások és szertartások mindenütt egyformák legyenek. Amint Pál mondja: Egy a hit, egy a keresztség, egy az Isten és mindenek Atyja stb. Ef 4,5-6.”

Az evangélium lényegét, szíve közepét viszont nem lehet többféleképpen érteni és tanítani. Egy áldott evangéliumunk van. Igazi kincs az, őrizzük és ismerjük meg jobban, és ne keressünk mást, mert ránk ez bízott!

Jézus Krisztus lelkét csak a keresztt mutatja meg igazán. Megismerni ezt a lelket csak az az ember képes, aki tud arról, hogy Jézus minden szavát és minden cselekedetét akkor pecsételte meg, amikor az általa hirdetett szeretetnek minden következményét vállalta. Még azt a következményt is, hogy azok feszítsék keresztre gyűlöletükben, akiket Ő végtelenül szeret.

Ordass Lajos

\* Vö. az Ev. Élet máj. 26-i és jún. 2-i számában id. Magassy Sándor, ill. Reuss András és Csepregi Zoltán írásait (A szerkesztő)

Boleratzky Lóránd

## Észrevételek

Schanda Balázs: „A vallásszabadság intézményvédelmi kérdései - állam és egyház viszonya a mai magyar jogban” c. doktori értekezéséhez\*

A közel fél évszázados kommunista uralom, amely célul tűzte ki az egyházak felszámolását vagy legalábbis gúzsba kötését, azzal az intézkedésével, hogy 1951-ben a jogi karokon megszüntette az egyházjog oktatását és tudományos képzését, hozzájárult ennek a tudományágnak az elsorvasztásához.

Hajtsunk fejet az egyetem utolsó egyházjogász professzora: Baranyay Jusztin előtt, akit a Mindszenty elleni koncepciók perben 15 évi fegyházra ítélték azért, mert a főpap kérésére a prímások közjogi szerepéről írt tanulmányba hazaáruló tevékenységet magyaráztak bele.

Nagy örömmel és elismeréssel üdvözölhetjük Schanda Balázs kimagasló állami egyházjogi tevékenységét, melynek első jelentős megnyilvánulása az Erdő Péterrel 1993-ban közreadott „Egyház és vallás a mai magyar jogban” c. munka volt. Ezt követte több mint félszáz tanulmánya, majd a részletkérdések tisztázása után 2000-ben a „magyar állami egyházjog” c. nagyszerű munkája, melynek kiegészített formája a doktori értekezés.

Szerző széleskörű nemzetközi jogi tudományos felkészültsége, az Alkotmánybíróság munkatársaként és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma főosztályvezetőjeként szerzett tapasztalatai biztosítják, hogy doktori értekezése az állami egyházjog rendszerének alapvető kézikönyve legyen.

A munka igen széles területre kiterjeszkedve, kritikai apparátussal tárgyalja azokat a nyolc fejezetbe foglalt kérdéseket, melyek az állami egyházi joganyaggal összefüggnek. Megállapításai mindenütt mértékertartóak, tudományosan alátámasztottak, és minden kritikát kiállnak. Ezért aligha lehet alapvető megállapításainak helyességét kétségbe vonni, inkább csak arra szorítkozhatunk, hogy néhány megállapítását kiszélesítsük.

Bár szerző mindjárt a bevezetésben megállapítja, hogy az „*egyház*” kifejezést csak az 1990. évi IV. törvény szóhasználata miatt kénytelen használni, és kívánatosabb lett volna egy teológiaiilag nem kötött fogalmat használni gyűjtőfogalomként, talán felesleges megemlíteni, hogy „A vallás szabad gyakorlatáról” szóló 1895: XLIII. törvénycikk sokkal szerencsésebb definíciót használ, amikor „vallásfelekezetről” szól. Az „*egyház*” terminus technicusnak állami egyházjogi síkon való használata ugyanis több szempontból téves. Először azért, mert nem állami elismeréstől függ, hogy valamely egyházi közösség egyháznak tekintendő, hanem egyedül a vallási közösséget megalapító személyek elhatározásától; az azonban, hogy *vallásfelekezet* legyen, egyedül az államhatalom elhatározásán, vagyis a nyilvántartásba vétel megtörténtén múlik. Az egyház is csak akkor vallásfelekezet, ha az állam oda sorolja, másrészt az államhatalom a nem egyházat is vallásfelekezetté nyilváníthatja. A vallásfelekezet kifejezés tehát nem szek-

\* A szerző kérésére közöljük (A szerkesztő)



tát jelent, hanem a bejegyzett egyházi szervezetet, amely elnyerte jogi személyiségét. Az egyház kifejezés azért is használhatatlan általános értelemben, mert ez a kifejezés kezdettől fogva *Jézus személyjével*, a keresztyénséggel elválaszthatatlanul összeforrt. Ilyen értelemben használták a korábbi egyházjogászok, mint Kossutány Ignác, Kováts Gyula vagy Mikler Károly. S végül egyháznak csak az a vallásfelekezet volt tekinthető, amelyiknek *országos szervezete* volt.

A szektáknak egyházakként való kezelése gyenge kiépítettségük miatt mindenképpen erőltetettnek látszik, hisz a „pars secta” kifejezés is arra utal, hogy rendszerint nagyobb egyháztestből szakadtak le. Különösképpen disszonásként hat, ha az ún. „destrukatív szektát” is az egyházak fokalmi körén belül szerepeltetjük.

Kívánatos lenne, ha szerző rövid összehasonlítást tenne az 1895: XIII. tc. szóhasználatára és a jelenleg hatályos törvény szóhasználatára között.

Elismerésre méltó, hogy szerző az állami egyházjog forrásai között az Apostoli Szentszékekkel kötött megállapodások mellett a *más egyházakkal kötött szerződések* jogi természetét is vizsgálja, és megállapítja, hogy ezek elmélete és gyakorlata a magyar jogban még kialakulatlan. Nem tekinti jogalkotó szerződésnek ezeket, mert ezek megsértése esetére nincs tisztázva a követendő eljárás. Mivel leginkább közjogi szerződésnek lehetne minősíteni ezeket a szerződéseket, felvethetjük a kérdést, hogy megállja-e helyét ez a minősítés akkor, ha a nagy egyházakat nem lehet közjogi testületeknek minősíteni. Nem inkább kvázi-szerződést kellene látnunk ezekben?

A vallásszabadság a nemzetközi jogban című fejezet névünként igen részletesen foglalkozik az ezzel kapcsolatos jogszabályokkal, köztük az Emberi Jogok Egyetemes (1948. évi) Deklarációjával, nemkülönben az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatával, ahol az elmarasztalt állam Görögország, a sikeres panaszosok pedig részben a Jehova tanúi, részben vallási kisebbséghez tartozó személyek.

Ugyancsak üdvözölni kell, hogy szerző az Európai Unióhoz való csatlakozással kapcsolatos helyzetre is rávilágít, amikor megállapítja, hogy az európai jogi normák *közvetlenül alkalmazhatók* lesznek nálunk a csatlakozással. Az Európai Unió nem változtatja meg az egyházak és vallási egyesületek vagy közösségek tagállamokban meglévő státusát, valamint a filozófiai és nem vallási szervezetek jogállását.

Az Európai Konvenció a különböző alkotmányjogi tradíciók közös alapokra helyezésével csak individuális jogként ismeri el az alapvető emberi jogokat, köztük érintheti az adatvédelmi, környezetvédelmi, kivándorlási, hirdetési és információs, a munkára és képzésre, a biotechnikai kutatásra, valamint a férfiak és nők egyenjogúságára vonatkozó jogokat. Ezeknél a jogterületeknél sokkalta *jelentősebb közösségi jogi szabályozásra* lehet számítani az egyházi diakónia, egyházi szolgálati és munkajog, a rádiójog, műemlékvédelem, egyéb kulturális terület és adójog területén. Úgy tűnik, hogy a szabályozásnál a Német Szövetségi Köztársaság állami egyházjogi rendszerét iránymutatónak kívánják állítani.

Az elkövetkezendő évek törekvéseinek nyilvánvalóan arra kell irányulnia, hogy az Európai Közösségben egyrészt a *nemzeti identitás* és az *egyházi örökség* értékei megőriztessenek, másrészt pedig a már kialakult, az egyház szabadságát védő intézmények és biztosítékok beépüljenek a jövő Európa állami egyházjogi rendjébe.

Ezen a téren tehát a magyar tudósokra is *komoly szerep vár*.

Az „Állam és /egyház/ vallás viszonyának” alapkérdései kapcsán szerző alapos vizsgálat tárgyává teszi a vallásszabadság fogalmát, nemkülönben a vallás szabad

gyakorlatának a kérdését. Csak dicsérni lehet, hogy az *esküvel* kapcsolatban arra a nemrég előtérbe került kérdésre, miszerint az esküszöveg kiegészítéseként használatos „Isten engem úgy segéljen” zárszó használata aggályosnak tekinthető vagy sem, határozottan nemleges választ ad mondván, hogy ebből az esküt tevő lelkiismereti meggyőződésére következtetést levonni nem lehet.

Az állam *világnézeti semlegessége* vizsgálatánál helyesen mutat rá arra, hogy az állam nem azonosulhat semmilyen világnézettel, másrészt kerülnie kell az összefonódást az egyházakkal, illetve világnézetet hordozó szervezetekkel. Az egyházak szabadságát tiszteletben kell tartani, másrészt az állam nem válhat az egyház „meghosszabbított karjává”. Ma már csak a tábori püspök kinevezésénél emelhet a kormány politikai kifogást a Szentszéknél.

Ennek kapcsán helyesnek látszana a korábbi jogi helyzet említése, így többek között a *főkegyúri joggal* kapcsolatos évszázados gyakorlat ismertetése.

A semlegesség nyilvánvalóan nem jelenthet közömbösséget, az állam nem élhet „légüres térben”. Talán helyes lenne - bár erről említés történt - negatív példaként kis-és részletesebben említést tenni a *bajor iskolatörvényről*, amely szerint a *keresztet* akkor is le kell venni az iskolaterem faláról, ha azt egyetlen ateista szülő kívánja. A kérdéses esetben 28 szülőpár a kereszt fenntartása mellett nyilatkozott, és mindössze egy volt ellene. A döntésnél nyilvánvaló, hogy ilyen esetben kompromisszumra kellett volna törekedni, mert a megoldás aligha tekinthető demokratikusnak, amely miatt tüntetésekre is sor került.

Az egyház mint sajátos jogalany c. résznél az egyházi jogalanyiség mibenlétének az ismertetésénél az egyházakat megillető jogosítványok felsorolásánál célszerű lenne az illetékmentességet és vámkedvezményt is megemlíteni, bár erről a későbbiekben szó van.

Az egyházak jogalanyiséga jellegének a vizsgálatánál elfogadhatónak tartom szerző álláspontját, mely szerint az egyházi jogi személyiség sui generis jellegű, minden más jogi személytől eltérő típus. Az általam kifejtett álláspont de lege ferenda - tehát a jövőre nézve - tartaná kívánatosnak a *közjogi testületi jelleg* megadását, minthogy ezt a jogintézményt a magyar jogrendszer ez idő szerint nem is ismeri, és jelenleg a politikai hangulat sem olyan, hogy célszerű lehetne ennek a kérdésnek az aktualizálása. Ha az egyházak nem közjogi testületek, akkor értelemszerűen a magánjog /polgári jog/ területére tartoznak, akkor viszont egy síkon vannak pl. a naturista egyesületekkel, ami viszont irreálisnak tekintendő. Ádám Antal alkotmányjogi alapintézmény elméleténél sokkal meggyőzőbb szerző sui generis álláspontja.

A disszertáció legizgalmasabb része az 1990.évi IV. törvény bírálata kapcsán a *sziük-séges módosítások* indokolása.

A törvény módosítására 1993-ban négy, 1998-ban pedig két országgyűlési képviselő nyújtott be indítványt, a kormány pedig 2000 decemberében. A törvényjavaslat szerint a nyilvántartásba vételt egységesen a Fővárosi Bíróság végzi, melyhez csatolni kell legfőbb vallási tanainak összefoglalását. Nem vallási tevékenységet folytató csoportok egyházként nem vehetők nyilvántartásba, illetve ügyészi keresetre peres eljárásban a nyilvántartásból törölni kell. Az egyházakat főszabályként *azonos jogok* illetik meg, amelytől eltérni csak törvényben lehet. A törvényjavaslat a 2001. április 17-i zárószavazáson nem kapta meg a minősített többséget.

A katolikus egyház nemzetközi jogi helyzetét követően a Szentszék nemzetközi szerződéseit teszi vizsgálat tárgyává.

A történeti egyházak megjelölés nem tekinthető jogi fogalomnak, úgyszintén a szekták sem.

Az állam aktív működése a vallásszabadság biztosításában c. rész azokkal a kötelezettségekkel foglalkozik, melyek a vallásszabadság tényleges érvényesülését lehetővé teszik, beleértve ezek működéséhez szükséges anyagi feltételeket is.

A továbbiakban megismerkedhetünk a vallásoktatással, az egyházak részvételével a közoktatásban és felsőoktatásban, az egészségügyi és szociális intézményekben folyó vallásgyakorlattal, a Tábori Lelkeszi Szolgálattal, a büntetés-végrehajtási intézetben folyó vallásgyakorlattal, az egyházi munkajoggal, az egyházak szerepével a médiában, az egyházi temetkezéssel, az egyházi személyek átvilágításának kérdésével, a hittudományok elismerésével, a lelkeszi titoktartással, a vasárnap és az egyházi ünnepek védelmével és az egyházi házasság állami elismerésének kérdésével. Ezt követően szerző részletesen foglalkozik az egyházak egyes működési területének a pénzügyi támogatásával, a különféle egyházakat illető kedvezményekkel és végül a vallásszabadság büntetőjogi védelmével.

A munkának ezt a részét is az alaposság, a jogszabályok imponáló ismerete jellemzi. Ezek közül mindössze néhány területet emelünk ki.

A hatályos jog szerint az egyházi jogi személy az állam által fenntartott nevelési és oktatási intézményekben - a tanulók és szülők igényei szerint - nem kötelező jelleggel /fakultatív tantárgyként/ vallásoktatást tarthat. Erre azonban csak a legalább száztaggal rendelkező egyháznak van joga.

A korábbi kötelező *vallásoktatáshoz* képest ez a megoldás - a politikai helyzetnek megfelelő - szükségmegoldásnak tekinthető. De lege ferenda a német megoldás mindenképpen jobbnak tekinthető, ahol is elvileg kötelező a vallásoktatás, azonban ez alól indokolt esetben felmentés adható.

A *Tábori Lelkeszi Szolgálat* sajátos jellege abban áll, hogy csak a katolikus egyházat és a protestáns két egyházat illeti meg tábori püspökség, illetve az izraelitákat a tábori rabbinátus, másrészt pedig az, hogy szolgálati szempontból a honvédelmi minisztérium joghatálya alá tartoznak, míg alkalmazásuk az érintett egyházakkal kötött megállapodás szerint történik, és egyházi vonatkozásban egyházuk törvényei az irányadók.

Az a tény, hogy négy vallásfelekezet számára biztosít a jogszabály tábori lelkeszi szolgálatot, ezt a négy vallásfelekezetet *különleges jogálláshoz* juttatta, még ha elnevezésben ez nem is mutatkozik.

A munkajogi kérdések ismertetése kapcsán helyes lett volna arra rámutatni, hogy a világi bíróságok illetékessége mennyiben áll fenn a *munkajogi vitás kérdésekben*.

Helyeselhető szerzőnek az az álláspontja, mely szerint házasságkötéseknél alkalmazott kettős szertartás helyett elvileg találná az *egyházi házasságkötést* rendszeresíteni úgy, amint ez amerikai területen érvényesül. Nyilvánvaló, hogy ennek megváltoztatása hosszabb előkészítés után valósulhat csak meg.

A vallásszabadságnak az elvi deklarálása nyilvánvalóan nem elegendő, hanem az államhatalomnak biztosítania kell azokat a *tárgyi feltételeket* is, amelyek lehetővé teszik a vallásszabadságnak a gyakorlati életben való érvényesülését. Elvileg nyilván a tökéletes megoldás az in integrum restitució lett volna, mivel azonban ennek anyagi és egyéb nehézségei voltak, jobb megoldás nem látszott, mint a funkcionalitás elvének alkalmazása mellett az egyház tényleges tevékenysége szükséges mértékének figyelembevétele a volt egyházi ingatlanok visszaadásánál.

Az egyházak *autonómiájával* kapcsolatban felvethető az a kérdés, hogy az autonómia önmagában vitathatatlan értéket jelent-e, vagy pedig - mint azt kiváló jogászunk: Vladár Gábor hangoztatta - ez csupán *nudum ius*? Elméleti szempontból kétségkívül csak akkor értékes az autonómia, ha mögötte az állami végrehajtás lehetősége áll, mégis ez az általános felfogás szerint összeegyeztethetetlennek látszik az állam és az egyház szétválasztásának eszméjével. Ezt főleg a protestáns egyházjogászok vitatják.

A vallásszabadság külső támadásokkal szembeni védelmét szolgálja a népirtás, a lelkiismereti és vallásszabadság megsértése c. tényállás, a lelkeszek és vallási tisztelet tárgyainak büntetőjogi védelmét szolgáló, valamint a vallásszabadság védelmét biztosító szabályrendeletek.

A keresztyén egyházak közti *ökumenikus mozgalmak*, melyek végső soron az egység helyreállítása érdekében működnek, az állami egyházjog kialakításánál az 1983. évi Codex óta szerepet játszanak, és ez a szerep a jövőben előreláthatólag erősödni fog.

Szerző az állami egyházjogi *rendszerek értékelésénél* először az *államegyházi modell*t említi, amely ma már csak a görög orthodox egyházzal kapcsolatban áll fenn; német-lyik északi államnál az államegyházi maradványok mellett teljes a vallásszabadság.

A *radikális elválasztás* az Amerikai Egyesült Államok 1791. évi alkotmányával való-sult meg, idők folyamán azonban a merevség erősen fellazult, s ma már nem érvénye-sül. az „elválasztás fala”.

Franciaországban a radikális elválasztás alapvetően egyházellenes, amely azonban erősen mérséklődött. A semleges állam közömbössé vált.

A *kapcsolódó modell* helyett a lényegét talán jobban kifejezné a „partneri kapcsolat” kifejezés, amely Németországban, Ausztriában és Svájc német nyelvű kantonjaiban alakult ki. A történeti fejlődésnek megfelelően ezekben az államokban a nagy egyházak továbbra is közjogi testületek. A tekintetben eltérnek a vélemények, hogy mi tekinthető a közjogi testületekre leginkább jellemző sajátágnak: a kötelező hitoktatás, az adókivetési jog, illetve a táborig lelkészet.

Az *együttműködő elválasztás* rendszere Európa latin eredetű országaiban, így Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban a liberális eszmék hatására a „szabad államban szabad egyházat” jelszavával a múlt század végén valósult meg. Az állam változatlanul számol a korábbi államegyház változó súlyával, és nem zárkózik el az együttműködés elől.

A *konvergáló tendenciák* zömmel az „együttműködő elválasztás” modelljébe sorolhatók a Közép-Kelet Európa rendszerváltó országainál. Horvátországban, Szlovákiában és Litvániában a Szentszékkal kötött újabb megállapodások alapján a kánoni házasság civil hatásokkal rendelkezik.

A *magyar állami egyházjogi modell* a magyar történelmi és társadalmi adottságokra tekintettel alakult ki, bár német hatások is érezhetők, és leginkább az „*együttműködő-támogató elválasztás*” modelljéhez áll közel. Megszűnt a kommunista uralom alatti „ellenséges elválasztás rendszere” /Pree/, s helyette a barátságos elválasztás elve érvényesül, ahol az államhatalom a társadalom kiemelkedő érték-hordozó és kötelesség-teremtő tényezőinek ismeri el az egyházakat. Az elválasztás befejezett és meg nem kérdőjelezett tény. Az elválasztás nem jelent közömbösséget, hanem az egyházak autonómiájának elismerését, amely mellett támogatja őket, és nyitott a velük való együttműködésre. Ezt alálúzza a katolikus egyház irányában az a kötelezettségvállalás is, amely szerint a felek kétoldalú megállapodásra törekcszenek.

Weltler Rezső:

## Benedictus Spinoza

- Születésének 370. és halálának 325. évfordulójára -\*

### Élete

Benedictus Spinoza 1632. november 24-én, Amszterdamban látta meg a napvilágot. Portugál zsidó emigráns családból származott, eredeti neve: Baruch d'Espinoza. Szülei egyszerű kereskedők voltak. Talmud-iskolába járt, ahol megismerte a szent nyelvet és könyveket. Már egészen fiatalon beiratkozott a rabbiképzőbe, s elmerült a zsidó tudományokban. Hallgatta az akkoriban rendkívül népszerű rabbit, Saul Lévi Morteirát, behatóan foglalkozott a nagy filozófus, Maimonides (Moses Majmuni) írásaival, de alapos ismerteket szerzett a kabbala titkos tanaiban is.

Látókörét jelentősen tágította, amikor egy keresztyén orvostól, Franz van de Endétől megtanult latinul. Foglalkozott természettudományokkal is, s így figyelt fel Descartes (Cartesius) írásaira, akinek filozófiája döntő hatással volt gondolkodására. Már legelső megnyilatkozásaival hatalmas felháborodást keltett a helyi hitközségben, egy judaista fanatikus le akarta szűzni. Spinoza élete végéig őrizte a merénylet során átszúrt köpenyét. Az amszterdami rabbinátus állítólag 1000 holland forintot ajánlott fel neki arra az esetre, ha visszavonul a nyilvánosságtól. Mivel ezt nem tette meg, 1656. július 27-én, tehát mindössze 24 éves korában végleges kenyértörésre kerül sor a zsidósággal: a hitközség az ún. „nagy kitaszításban” részesíti. Izeltől hadd idézzek néhány mondatot ebből a szövegből: „A hitközség tanácsának vezetői ezennel közhírré teszik: ... Az angyalok ítéletével és a szentek szentenciájával anatómia alá vetjük, utáljuk, elátkozzuk és kirekesztjük Baruch d'Espinozát az egész szent közösség hozzájárulásával, szemtől szemben a szent könyvekkel, amelyekben a 613 szabály foglaltatik, kimondván ellene azt az átkot, amellyel Éliás próféta sújtotta a gyermekeket, s mindamaz átkokat, amelyek a törvény könyvében meg vannak írva. Legyen átkozott lefektében, legyen átkozott fölkelésében, átkozott elmentésében és átkozott megjöttében.... Ezennel figyelmeztetünk mindenkit, hogy senki élőszóval ne beszélgesse vele, se írásban ne érintkezze; hogy senki ne tegyen neki semmi szolgálatot, ne lakozzék vele egy földön alatt, ne lépjen hozzá négy rófnél közelebb, s ne olvasson el semmi írást, amelyet ő diktált, avagy saját kezével írt”.

A filozófus kiátkozása után veszi fel a Benedictus Spinoza nevet. Nem csatlakozik egy felekezethez sem, de 5 évig egy keresztyén barátjánál lakik Amszterdam közelében. Vagyona nem volt, apai örökségét nővérének adta, csak a legszükségesebbeket tartotta meg magának Előbb magántanítással, majd optikai lencsék csiszolásával tartja fenn magát; az általa csiszolt lencsék messze földön keresettek voltak. Szabad idejét filozófusok tanulmányozásával és saját rendszerének kidolgozásával tölti. Élete végén Hágába költözik. Ekkor már hírneves ember; Hágában meglátogatja az ünnepelt tudós és filozófus, Leibniz is. 1673-ban, 4 évvel halála előtt a pfalzi választófejedelem kated-

\* LMK ülésen, 2002. febr. 13-án elhangzott előadás.

rát ajánl neki a már akkor is híres heidelbergi egyetemen, teljes kutatási szabadsággal. Spinoza visszautasítja a kecsgetető ajánlatot, mert fél a további összeütközésektől. Élete végéig megmaradt az introvertált szobatudós mintapéldájának. 1677. február 21-én hunyt el Hágában, szegényen és magányosan. Nem volt még 45 éves sem; korai halálát legtöbb életrajzírója a sok nélkülözésre és a csiszolás közben belélegzett tüvegpor okozta szilikózisra vezeti vissza. Az utókor, amint az oly gyakran megesik nagy emberekkel, sokáig szinte teljesen elfeledte, míg végre 1880 szeptemberében szobrot állítottak neki Hágában.

Fő művei a „Tractatus theologico-politicus”, amely név nélkül jelent meg (még a kiadó és a nyomda neve is pszeudonim volt) és az „Ethica more geometrico demonstrata”, amelyet barátai közvetlenül halála után jelentettek meg.

## Szellemi miliő

### *Németalföld*

Ha megkíséreljük felvázolni, mik voltak azok az áramlatok, amelyek Spinoza filozófiai rendszerének széles folyamát táplálták, mindenképp előt kell említeni, ami a filozófus életének színtere volt. Németalföld éppen abban az időben - modern kifejezéssel élve - „topon” volt. A kis ország a végre-valahára elnyert szabadság lázában égett. Németalföldet valaha Julius Caesar hódította meg Rómának, s az egykori Germania Inferior provincia változatos története során frank, német, majd Habsburg uralom alá került. Számunkra külön érdekesség, hogy II. Lajos királyunk özvegye, Mária királyné negyed századig volt Németalföld helytartója. II. Fülöp trónra lépésével az ország spanyol uralom alá került, s ezzel megjelent az inkvizíció is az országban. A kirobbanó szabadságharc főszereplői: Alba herceg, ill. Orániai Vilmos mindnyájunk számára ismerősek a történelemkönyvek lapjairól; a harc egyik mártírja, Egmont nevét Goethe és Beethoven tette halhatatlanná. A harcok csak az 1648-as vesztfáliai békével értek véget, amely kimondta, hogy Németalföld független köztársaság. Az újszülött állam akkor egyébként - hála tengeri kereskedelmének - Európa leggazdagabb állama volt. Spinoza a békekötés idején 16 éves, tehát szellemileg a legfogékonyabb korban volt.

A politikai szabadság vallásszabadságot is hozott: megnyílt az út a reformáció térhódítása előtt. De a frissen kivívott politikai és vallásszabadság eufóriájában elemi erővel tör fel a vágy a szellem szabadsága iránt is. Gombamódra szaporodnak az iskolák, egyetemeket alapítanak. Soha nem látott virágzásnak indulnak a művészetek, elsősorban a festészet. Aligha véletlen, hogy a festők festője, Rembrandt van Rijn is e korban alkotott. S legalább annyira, mint a művészetek, fejlődnek a humán és főként a természettudományok is. Nem marad ki a sorból a filozófia sem. Spinoza nagy példaképe, a jezsuitáktól szorongatott Descartes tanai is Németalföldön kapnak először igazi nyilvánosságot.

### *Judaizmus*

Az oly sok szenvedéssel és áldozattal kivívott függetlenség nemcsak a reformáció népének hozta el a szabadságot, hanem a németalföldi zsidóságnak is. Igaz, helyzetük addig is kedvezőbb volt, mint pl. az Ibériai-félszigeten élő hitsorsosaiké. Spinoza családjának exodusa egyáltalán nem volt egyedi eset. Az igazi megkönnyebbülést azon-

ban csak Németalföld függetlenségének deklarálása hozta meg. De legújabb kori magyar történelmünkben magunk is tudjuk, hogy a régi félelmek nem tűnnek el egyik napról a másikra. Spinoza exkommunikációja idején még egy évtized sem telt el a vesztfáliai béke óta. Teljesen érthető az amszterdami rabbik félelme, hogy Spinoza tanai a zsidóságot az ateizmus hírébe keverhetik, s ez ürügyül szolgálhat esetleges pogromokhoz. Ez az eset is - hasonlóan a Galilei-perhez - egy adalék ahhoz, hogy a történelemben soha nem szabad fekete-fehérben gondolkodni.

De van az éremnek egy másik oldala is. Az is a történelem, közelebről a szellem-történet ironiájához tartozik, hogy olyan embert vádoltak ateizmussal, aki egész gondolkodásának abszolút centrumába Istent állította. Nem ismerek még egy olyan gondolkodót, akire annyira igaz lenne, hogy „egyetlen szöveget vert a falba”. Szinte megszállott monizmussal vezet vissza mindent egyetlen egy fogalomra, és ez nem más, mint Isten. S aligha lehet kérdéses, hogy e felfogás gyökerei - exkommunikáció ide vagy oda - a Talmud-iskolában és a rabbiképzőben keresendők. Életrajzírói elmondják, hogy Spinoza élete végéig harag és keserűség nélkül gondolt a zsidóságra, és soha nem tagadta meg testi-szellemi gyökereit.

Más kérdés persze, hogy az általa definiált Isten-fogalom mennyiben hasonlít még a zsidó-keresztyén hagyomány, konkrétan a Biblia Isten-képére. A kor egy másik nagy gondolkodója, Blaise Pascal kijelentése jut az eszünkbe: „Ábrahám, Izsák és Jákób Istene és a filozófusok Istene két különböző Isten.” De ismerjük Paul Tillich véleményét is: „Pascallal szemben mondom: Ábrahám, Izsák és Jákób Istene és a filozófusok Istene egy és ugyanaz az Isten.” Hogy melyik vélemény illik jobban Spinoza Isten-fogalmára, arról még lesz szó. Előbb azonban még Spinoza szellemi miliójének egy harmadik komponenséről kell szólnunk.

### A XVII. század

A történészek általában mostohán bánnak e századdal. Többségük úgy véli, hogy az igazán nagy dolgok az előző XVI. és a következő XVIII. században történtek. Bárhogy is legyen, tudománytörténeti szempontból ez a megállapítás biztos, hogy nem igaz. Sőt! Kopernikusz, Kepler és Giordano Bruno magvetése (az utóbbi írásait Spinoza behatóan tanulmányozta) a XVII. sz.-ban szökkent szárba. Többek között Galilei, Descartes, Pascal, Leibniz és Newton százada ez. A modern természettudomány és az arra épülő mai szupertechnika nem létezhetne a XVII. sz. vívmányai nélkül. S hogy stílszerűen még egy holland tudóst is említsek e korból: a fizikus Huyghens, a fénytán úttörője, a fénytörés felfedezője, teleszkópok építője. Az ő optikai munkássága jelentősen hozzájárult Spinoza kenyérkeresetéhez, a lencsecsiszoláshoz.

De még valami más is elkezdődött abban a században. Már meg sem lepődünk: ismét egy holland, Hugo de Groot, tudós-nevén Hugo Grotius. Ő nem természettudós, hanem teológus és jogtudós volt, a modern nemzetközi jog alapjainak megfogalmazója. „De veritate religionis christianae” c. írása mindmáig az egyik legjobb apológiának számít. S mégis, ugyanez az ember írta le egyik jogi értekezésében azt a mondatot, hogy a jognak érvényesnek kell lennie „etsi deus non daretur”, azaz akkor is, ha Isten nem létezne. Bizonyára sokunk számára ismerős ez a mondat: Bonhoeffer idézi egyik híres fogsági levelében, amiben a nagykorúvá lett világgal és emberrel kapcsolatos gondolatait fejtegeti. S az is a szellem-történet furcsaságai közé tartozik, hogy az a Spinoza is, aki számára Isten volt az egyetlen és kizárólagos szubsztancia, ebbe a valahol

Grotiusnál kezdődő, racionalista áramlatba tartozik. Abba az áramlatba, amely a francia enciklopédistákhoz és ahhoz a forradalomhoz vezetett, amely templomokat rombolt és 'Ész Istennőt' emelte oltárra, s melynek logikus következménye lett az állam és az egyház jogi-adminisztratív szétválasztása.

### Értékelés

Bár ifjúkorom óta - néminemű szülői intelmek ellenére is - szívesen töprengek filozófiai problémákon, nem vagyok filozófus. Nem szeretnék az „aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul” arany szabály ellen vétetni. Éppen ezért Spinoza értékeléséhez azt a módszert választom, hogy először gondolatainak hatástörténetéről szólok, majd két kompetens modern filozófus Spinozáról alkotott véleményét ismertetem, s végül, de nem utolsósorban azt teszem, ami mindnyájunkhoz a legközelebb áll: Spinoza egyik-két karakterisztikus gondolatát kereszttyén hitünk fényébe, konkrétan a Szentírás mérlegére helyezem.

#### *Hatástörténet*

Spinozát, mint láttuk, kortársai döntő többsége veszedelmes ateistának tartotta, ugyanakkor akadtak olyanok is - igaz, csak kevesen -, akik már életében felismerték ugondatai rendkívüli eredetiségét. Ha ők nem lettek volna, akkor fő műve, az Étika végérvényesen elveszett volna az utókor számára. Leghevesebb bírálója egykori látogatója, Leibniz volt. Az volt a véleménye, hogy amit Spinoza művel, az „*philosophia pessimae sortae*”, a legrosszabb fajta bölcsélet. Lényegében egy „elrontott Descartesnak” tartotta. A felvilágosodás filozófusai minden racionalizmusa ellenére kinevették istenhite miatt. A romantika viszont a szlogenné tett 'deus sive natura' alapján Rousseau közvetlen elődjét látta benne. Schelling és Hegel szintén becsülték, és saját táborukba, az idealista filozófusok közé sorolták be.

A legújabb korban többen újra felfedezték maguknak Spinozát, és nem csak filozófusok. A legismertebb közülük Albert Einstein. Mi lelkesek szívesen hivatkozunk a szószéken a XX. sz.-nak erre a talán legnagyobb tudósára, mondván, hogy lám, ő is istenhívó volt. Ez igaz, mégsem árt az óvatosság. Einstein gyakran tett panteista kijelentéseket, s ezekben szívesen hivatkozott Spinozára. Arra a kérdésre, hogy hisz-e a személyes Istenben, ellentmondó válaszokat adott. De még igenlő válasz esetén is - teljesen Spinoza szellemében - többnyire hozzátette: Isten nem törődik az individuuumok sorsával. Másrészt az akkori ifjabb fizikus-nemzedék körében szinte már hírhedtté vált, hogy Einstein milyen makacsul ragaszkodik a természeti törvények abszolút determináltságához. A véletlent nem szabad magyarázó elvvé tenni, hangsúlyozta, mert ha valami számunkra véletlen eseménynek tűnik, az csak tudásunk hiányosságának következménye, annak, hogy még nem ismerjük eléggé az igazságot, azaz Istent. Ez is „egy az egyben” Spinoza gondolata! Einstein egyik kedvenc mondása volt: a kérdések kérdése az, hogy volt-e Istennek egyáltalán választási lehetősége, mielőtt a világot megteremtette?

S még egy egészen friss információ Spinoza mai hatásáról. Az Interneten böngészve egy olyan honlapra bukkantam, amely az ún. „tudományos panteizmust” propagálja. A honlapon ott van Einstein fényképe is, egyik elágazása pedig „Spinoza, az első modern panteista” címmel közöl cikket, mintegy a mozgalom „zászlóshajójává” teszi meg a filozófust.



### *Szakértői vélemények*

Első szakértőnk témánkkal kapcsolatban a néhány éve elhunyt katolikus filozófia-professzor, Nyíri Tamás. Nyíri filozófiatörténetében egyértelműen negatívan ítéli meg Spinozát. Kritizálja fogalmainak kétértelműségét s főként szubsztancia-fogalmának önkényességét. De leginkább racionalizmusát támadja: „Spinoza nem materialista, sem idealista, hanem racionalista. Gondolkodása az emberi ész állandó és folytonos istenítése: amit nem képes felfogni, annak létét is tagadja... Ez nem materializmus, sem nem idealizmus, hanem hübrisz: értelmi dölyf, amely magán kívül nem hajlandó elismerni mást” - írja Nyíri.

Ezzel a sok szempontból találó, mégis véleményem szerint erősen egyoldalú értékeléssel szemben sokkal pozitívabban ír Spinozáról másik szakértőnk, a német Wilhelm Windelband. Ő az előző századfordulón a heidelbergi egyetem filozófia-professzora volt (lám, Spinoza gondolatai mégiscsak eljutottak Heidelbergbe!), s kitűnő filozófiatörténetében nagy teret szentel a holland filozófusnak. Ismertetésének végén így summázza véleményét: „... Spinoza rendszere ugyanabban a gondolatban végződik, amely egész gondolkodásának mozgatórugója: az istenszeretet gondolatában. A geometriai módszer egész apparátusa és a racionalista dedukció nehézkes lépései mind csak eszközök voltak számára, hogy a teljes istenismeret utáni vallásos vágyakozását csillapítsa. Rendszerének egyedülállósága abban van, hogy a racionalizmust a miszticizmus szolgálatába állítja. A karteziánus módszer ismerete megóvta attól a homályosságtól, amibe a misztika oly gyakran beleesik, s mély vallásossága megóvta attól, hogy megelégedjék a naturalista érthetőség absztrakt ürességével ...Spinoza rendszere mindig kiemelkedő helyet fog elfoglalni az emberi gondolkodás azon kísérletei között, amelyek az értékes tartalmat a tudomány zárt formájában akarják megjeleníteni. Rendszeren talán a legimpozánsabb fogalmi építmény, amely ember egyből valaha kipattant. Gondolkodásának szigorú következetessége és meggyőződésének tisztasága biztosítja számára az utókor csodálatát. De mindig megmarad az a feloldhatatlan ellentmondás is, amely istenszeretetének izzása és világszemléletének metsző hidege között feszül.”

### *A Szentírás mérlegén*

Terjedelmi okokból Spinozának csak a két gondolatával foglalkozunk, amelyek - mint láttuk - ma is foglalkoztatják az embereket.

Az egyik gondolat a panteizmus. „Ami csak van, Istenben van, és Isten nélkül semmi sem létezhet, vagy gondolható el” - írja Spinoza (Etika I.15). Ezt az állítást a Szentírás alapján is elfogadhatjuk. „Minden oldalról körülfogtál, kezedet rajtam tartod... Ha a mennybe szállnék, ott vagy, ha a holtak hazájában fekdüdnék le, ott is ott vagy” (Zsolt 139,5.8). Az Újszövetségben pedig Pál apostol az athéni Areopágoszon egy görög bölcsét idéz: „Mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk” (ApCsel 17,28). Meglehető, hogy a gyakorlott szónok Pál itt a „captatio benevolentiae” fogását is alkalmazza, mindenestre egyetértőleg használja a mondatot.

Másrészt viszont Spinoza számára Isten ugyan az egyetlen szubsztancia, de ez a szubsztancia ekvivalens a természettel, a világgal is. S abból, hogy egyrészt deus sive substantia, másrészt substantia sive natura, a tranzitivitás kérlelhetetlen logikai törvénye alapján következik, hogy deus sive natura, azaz hogy Isten lényegében azonos a természettel. Mondanom sem kell, hogy szentírási alapon ezt az alapelvet el kell uta-

sítanunk. Nincs is értelme konkrét locusokat felsorakoztatni, hiszen maguk az idézetek is kitennének egy dolgozatot. A lényeg: itt Teremtő és teremtmény összerosásáról van szó. Spinoza számára egyébként sincs teremtés; ez megint csak rendszerének logikájából következik. Mivel Isten végtelen, másrészt viszont Isten azonos a világgal, ezért a világnak is térben (G. Bruno!) és időben végtelennek kell lennie; nincs kezdet és nincs vég. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy e ponton Einstein sem követi Spinozát. Spinoza lelki szemei előtt - ahogy az említett Windelband meggyőzően kimutatja - szubsztancia-fogalmának kimunkálásakor az euklidészi tér lebegett, míg Einstein modelljében a világegyetem térben és időben is véges.

S még egyértelműbb a kép Isten és az egyének viszonylatával kapcsolatban. Az ember szeretheti Istent - tanítja Spinoza -, sőt erkölcsi kötelessége is őt szeretni, de ez mindig „viszonzatlan szerelem” marad. Egy idézet: „Az, aki szereti Istent, nem törekedhet arra, hogy Isten viszonszeresse őt” (Etika V.19). S még félreérthetlenebbül: „Isten szenvedélyek nélküli, nem érinti öröm vagy kín semmiféle emóciója. Szigorúan szólva: Isten nem szeret senkit” (Etika V.17). Mindez kiáltó ellentétben áll az „arany evangéliummal”: „Mert úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen” (Jn 3,16).

Összefoglalva: tiszteljük Spinoza intellektuális becsületességét, bátor kiállását tanai mellett, s becsüljük rendszerének kérlelhetetlen következetességét. De a Szentírás mérlegére helyezve tanítása megméri és könnyűnek találatik. Ábrahám, Izsák és Jákob Istene és Spinoza Istene - két különböző Isten.

A keresztyénségtől mindmáig elválaszthatatlan a szenvedés, a kereszt. Olyannyira, hogy nem is lehet keresztyénségről beszélni ott, ahol nincsen kereszt. Ha ez a kereszt nem a saját bűnünk veresége rajtunk, hanem valami abból a szenvedésből, mely elválaszthatatlan az evangéliumtól, akkor nekünk is okunk van arra, hogy ujjongjunk azon, hogy Isten minket is ebben a "kegyelemben" részesített.

Ordass Lajos

Anders Hallen

## Mindössze formaság

A lostai Sundström Bertil mérnököt majd szétvetette a tehetetlen düh. Mindig is méltatlankodott, ha valaki beleavatkozott egyéni dolgaiba. Milyen nehéz is az emberektől békeségben maradni! Ha az ember kis nyaralót akar építeni, jön a hatóság, és beleüti az orrát. Ha visszavonultságban akarja megünnepelni ötvenedik születésnapját, jönnek a rokonok, és megmagyarázzák, hogy ez nem illik. Ha vasárnap délelőtt valamit össze akar eszkbálni a kertben, akkor jön a „szent fazék” - így nevezte magában a szomszédasszonyt -, és figyelmezteti arra, amit még a télen mondott az esperes úr az ünnepnap megszenteléséről.

Most azonban betelt a mérték! Azt mondta az ügyvéd, hogy az elváláshoz egy bizonyítvány szükséges arról, hogy a pap megkísérelte a békítési eljárást.\*

- Végre is tisztára a magánügyünk, ha el akarunk válni -, mondotta indulattól remegő hangon. - Akkor sem kértünk senkitől engedélyt, amikor összeházasodtunk, és nem kérünk most sem, amikor mindegyikünk megy a maga útján! El akarunk válni, és el is fogunk válni! Szeretném látni, ki akadályozhat meg minket ebben!

Mikor kissé lecsillapodott, hazament, és elmondta Gudrunnak, a feleségének a kellemetlen nehézséget, majd telefonált Carlsson esperesnek. Az esperes arra kérte őket, hogy jöjjenek hozzá még aznap este. Most hát szóltanul tartottak a paplak felé. Csak abban értettek egyet, hogy föltétlenül el kell válniok, és hogy bosszantó az, hogy egy teljesen kivülálló idegennek joga van beleavatkoznia olyan kizárólagos magánügybe, amilyen ez az ő ügyük is.

Ráadásul a dolog nem is kezdődött valami jól. Az esperes - szokásához híven - hajthatatlannak, merevnek, hozzáférhetetlennek látszott. Hiszen igaz, hogy Sundström mérnök sem tartozott éppen a kifinomult széplelkek közé. Ő maga is ősi parasztnemzettség sarja. De mégis, az ilyen kényes természetű ügghöz nem lehet tizenhetedik századbeli gondolkodásmóddal és eszközökkel közelíteni. Pedig ilyennek látszott ez az esperes. A mérnök az összes felek érdekében szerette volna az egész megbeszélést olyan rövidre fogni, amennyire csak lehetséges. De éppen ebben az igyekezetében követte el mindjárt az első szónál a legnagyobb baklövést.

- Feleségemmel megállapodtunk abban, hogy elválunk, és ezért ez a békéltető közvetítés mindössze formaság, esperes úr -, és kérjük is, hogy mint ilyet szíveskedjék ezt kezelni - mondotta a mérnök azonnal, amint helyet foglaltak.

Észre is vette, hogy az esperesnek ez a bevezetés rosszul esett. Kár! Nem sértő szándékkal mondta ezt.

- Azt hiszem, nem vagyunk egy véleményen, bár teljesen igazat adok mérnök úrnak - válaszolta nyers őszinteséggel az esperes. - Mert elválasztani azt, amit Isten egybeszerkesztett, az valóban nem lehet más, mindössze formaság! Éppen annyira, mint-ha az országgyűlés határozattal mondaná ki, hogy elmozdítja helyéről a holdat.

Sundström mérnök ingerült mozdulatot tett, és most már csak azt kérte, hogyha ennek a megbeszélésnek mindenképpen meg kell lennie, hát akkor kapcsolják ki belőle legalább a vallási kérdéseket.

\* A svéd törvény ezt a pap közbejöttével történő békéltető eljárást kötelezően írja elő. - (A fordító)

- Nagyon szívesen - válaszolta az esperes -, már amennyire ez lehetséges.

A mérnök ezután vázolta házasságuk ügyét. Az okokat, amiért most válni akarnak.

Tízennyolc évvel ezelőtt találkoztak. Akkor jött ő ide a városba. Vidéken nőtt föl. Otthona szegény volt, és sok gonddal küzdöttek. Korán megtanulta, hogy a saját lábán járjon. Följebb küzdötte magát, esti tanfolyamokra járt, már meglett férfi volt, mire érettségizett, s aztán folytatta mérnöki tanulmányait. Gudrun apjának itt a városban volt egy kis mechanikai műhelye. Ide állt be hát, hogy a szükséges gyakorlatot megszerezze. Akkor ismerkedtek meg, jegyezkedtek el, és házasodtak össze. Ily módon társa lett az ipának. Amikor pedig ez néhány évvel később meghalt, őrá szállt a cég. Szép jövedelmük volt. Anyagi gondok sohasem bántották, bár igaz, hogy házasság kezdetén takarékoskodniuk kellett.

Abban egyetértenek, hogy sohasem voltak igazán boldogok. Igaz: boldogtalanok sem voltak. Két szép gyermekük van, a 15 éves Birgitta és a 13 éves Carl-Axel. Szép az otthonuk, saját autójuk van, és van baráti körük. Nyaralójuk is lehetne már, ha az építési engedély körül nem támadt volna nehézség.

De igazában sohasem illettek össze. Az egyik dolga nem érdekelte a másikat. A férfi elfoglalta magát munkájával, az asszony az otthonával. A férfi barátait az asszony nem tekintette a saját barátainak és viszont. Valójában nem is volt ez házasság. Nincs értelme annak, hogy ilyen módon folytassák.

Sundströmné helyeselt. Rövid ideig mindenki hallgatott.

- Mégis kell lennie valami különös okának, hogy éppen most gondolnak az elválásra - szólalt meg az esperes.

Az asszony és a férfi összenézett.

Nos igen. Ezt nem tagadhatják. De megállapodtak egymással, hogy ezt a kínos ügyet nem érintik többé, és igen hálásak volnának, ha az esperes úr respektálná ezt az elhatározásukat és...

- Nem! - válaszolta kurtán az esperes. - Túlságosan nagy értékek forognak itt kockán - fűzte hozzá azután. - A tisztázatlan dolgokat tisztázni kell!

Néhány ügyefogyott „ha” és „de” után az esperes megtudta hát a dolgot. Jobban mondvá dolgokat. Mert kettő is volt belőlük.

Mintegy két hete Sundströmnének meghozta a varrónője az új hosszú ruháját. Már előzőleg is volt köztük nézeteltérés e miatt a ruha miatt. De most aztán kitört a botrány. Az asszony valami ismerősük esküvőjére varratta magának a ruhát. Azonban férje - aki különben sohasem avatkozott bele felesége ruhadolgaiba - ezen akadékoskodott. Egyrészt túl drágának találta, mert éppen most nem futotta különkiadásra, másrészt pedig volt az asszonynak már egy hosszú ruhája, amelyet alig viselt egynéhányszor.

- Ismételtem, amit már legalább ezerszer megmondtam - vágott közbe tüzesen az asszony -, hogy sohasem éreztem magamat jól abban a kék holmiban! Nem mondhatod, hogy különösen igényes voltam az öltözködésben. Azonfölül, amint nagyon jól tudod, van nekem is pénzem! De aztán meg azt is éppen olyan jól tudod, mint én, hogy ez az egész dolog nem a pénzen fordult meg. Féltekeny voltál, barátocskám, ez az igazság! Egyébként mondhatsz, amit akarsz!

A mérnök bosszankodva fújtt!

Az esperes kérdései nyomán a következő tények lettek világosak:

Az utóbbi időben belépett a családi életükbe Gudrunnak egy gyermekkori férfiis-

merőse. A mérnök nem szívelte a férfit, felesége azonban nem talált rajta semmi kifogásolnivalót. Az asszony bizonygatta, hogy nincs köztük semmi sem. Férje mondta is, hogy megbízok benne. Az azonban tagadhatatlan, hogy felesége fokozott érdeklődéssel fordult a ruhák felé, amióta Gösta ki-bejárt az otthonukban.

Most Gudrun fújt egyet. Majd hozzáfűzte:

- Elég az hozzá, hogy két nappal később a ruha eltűnt. És azóta sem került elő. Szőrén-szálán elveszett! Ezt magyarázza meg nekem valaki!

- Most azzal vádol engem, hogy én loptam el - méltatlankodott a mérnök.

- Mert megvan erre a nyomós okom - szólt a felesége.

Indoklásul hivatkozott a félreérthetetlenül bizonyított féltékenységre, valamint arra a nem éppen ékesen alkalmazott szóhasználatra, amely szerint a férje nem tűri meg a házában azt a „rongyot”.

Most ketten egyszerre fújtak.

Néhány nap múlva aztán fölrobbant a második számú akna.

Valamelyik nap délután a mérnök hazaérve 300 koronát tett az íróasztalfiókba. Vagy egy héttel korábban, egyik gyöngye pillanatában rádiókészüléket vett Göstától. Gösta ugyanis ilyenféle közvetítéssel verte előbbre magát. Megállapodtak abban, hogy aznap este természetesen Gösta szereli föl a készüléket.

- Rádióra persze van pénz - szolgált epés fölvilágosítással Gudrun asszony.

- Hiszen te magad könyörögtél azért, hogy vegyünk rádiót az emeleti hallba!

Elég az hozzá, Gösta megjött, rendezkedett, szerelt, aztán kávé mellett eltársalogtak. Amikor végül is Gösta úgy tett, mintha indulna, a mérnök az íróasztalhoz ment a pénzért, de...a pénz nem volt meg!

- Én is azt mondom, ahogyan az előbb a feleségem: Szőrén-szálán elveszett! Ezt magyarázza meg nekem valaki!

- És most mérnök úr azt tételezi föl, hogy a felesége vette kölcsön ezt a pénzt? - kérdezte az esperes.

Sundströmné kimondhatatlanul bántódottsággal hallotta férje válaszát:

- Nos, igen, esperes úr! Kölcsön vette!

Ez a hangsúlyozás a pokol fenekén lehet szokásos.

Indoklásul és bizonyítékként a mérnök utalt részint az asszony elégségesen alátámasztott haragjára, amelyet a ruha elvesztésén érzett, másrészt arra a bosszúvágyra, melynek alapja az a képzelődés, hogy a ruhát a mérnök vette el, valamint az az ügyefogyott kísérlet, hogy magáról elterelje a gyanút.

- Legyen szíves, esperes úr, és ítélje meg ezt a dolgot! Ezt az értékes bizonyítékot itt ni! Két nappal a - hm - hm - a pénzkölcsönzés után kaptam.

Átnyújtott az esperesnek egy cédulát. Ezen piros tintával írva a következő szöveg volt olvasható:

„Uram! Ön kígyót melenget a keblén! Jól vigyázzon, különben

nagyon sokba kerülhet majd Önnek ez a kígyó!

Egy barátja.”

„Üi.

Az ön felesége Angyal!

ua.”

Az esperes motyogott magában valamit.

- Ezt a számárságot ő maga írta - mondotta ellentmondást nem tűrő hangon Gudrun asszony.

- Pontosan ez az, ami nem igaz - mondott ellent mégis a mérnök -, akkor kaptam ezt...

- Álljunk csak meg egy pillanatra! - szólott hirtelen az esperes.

Nyilvánvaló, hogy az öreg papnak valami ötlete támadt. Mégpedig nagyszerű ötlete, mert mintha valami fény gyúlt volna ki benne, még a szeme is mosolygott, és a szája sarka is vibrált. Két vendége feszülten várta szava folytatását. De a folytatás igazi papos idegpróbává lett számukra.

- Igyunk meg egy csésze feketekávé!

Mindketten hűvösen utasították vissza a meghívást. Az esperes azonban alighanem annyira beleélt magát kedélyes szerepébe, hogy nem fogadta el az elutasítást.

- Nagyon jó lesz egy csésze kávé! Megyek is, hogy megmondjam a feleségemnek, tegye föl a lábaskát.

Kiment, és bizony elég sokáig kint is maradt. Távollétében a két egyenetlenkedő ember megegyezett abban, hogy az öreg meglehetősen nagyfokú agyérelmeszesedésben szenvedhet.

Azonban mégiscsak visszajött, és az esperesné is csakhamar behozta a kávé, majd ki is ment újra. Alig kezdtek hozzá a kávéhoz, amikor az esperesné máris kopogtatott az ajtón, látogatót jelentve.

- No! Már itt is vannak? - szólott az esperes. - Hadd jöjjenek be!

A mérnök és Sundströmné majd lenyelte a kávécsészét: Az ajtón gyermekeik léptek be. Birgitta és Carl-Axel meglepetése sem volt kisebb, hogy szüleiket itt találták.

- Jó estét, Gitta! - szólott az esperes, közelebb lépett, és kezét fogott a lánnyal. Néhány hónapja konfirmálta.

- Téged meg bizonytalán KALIX-nak szólítanak - fordult a fiú felé.

- Carl-Axelnek hívnak - igazította helyre hűvös-komolyan a fiatalember.

- Persze! Persze! - mondta jókedvűen az esperes. - Eridj oda, és ülj le édesapád mellé, Carl-Axel. Gitta pedig ideül a díványra!

- Szabad érdeklődnöm, hogy mi a szándéka esperes úrnak, hogy belekeveri ebbe a dologba a gyermekeinket is? - szólott indulatosan a mérnök. Őket mindenesetre ki kellene hagyni ebből a dologból!

Az esperes újra merevvé vált.

- Ugyanaz az én véleményem is! De mérnök úr hogyan képzelte el azt, hogy kihagyja őket? - kérdezte nyersen.

Ugyan, ne legyen ennyire makacs, esperes úr - fogta könyörgőre most Sundströmné. Az esperes úr emberiségére apellálók: ne használja föl őket kényszerítő eszközként, hiszen amúgy is olyan nehéz ez a dolog! Küldje ki őket. Ők még gyermekek, nem értenek meg még semmit a mi problémáinkból. Küldje ki őket! Kérem! Egy anya kéri erre esperes urat.

Könyörgő szeme az esperes sűrű szemét kereste. Nem látott abban semmi irgalmat, csak hajthatatlan, öreges nyakasságot.

Az esperes a gyerekekre nézett, és most a hangja különösen lágy volt.

- Azt hiszem, Gitta és Kalix, hogy a ruha elvégezte most már a szolgálatát.

Apjuk és anyjuk hirtelen feljűk fordult, majd pedig az esperes felé.

- Mít akar ezzel az esperes úr? - robbant ki a mérnök.

## ELBESZÉLÉS

Az esperes csak Gittát nézte, aki nyakig elvörösödött. De volt a lányka szemében jó adag elszántság is.

- Én vettem el a ruhát - bökte ki végül is.

- T-e-e-e-e? De miért, Gitta? Miért? Hiszen az neked nagy! - szólt tehetetlenül Sundströmné.

- Hogy Gösta bácsi ne legyen szerelmes anyukába! Bizonyosan szerelmes lett volna, ha abban a szép ruhában meglátja anyukát.

Gitta sírva fakadt.

Sundströmné jó ideig bénultan ült. Aztán fölugrott a székéről, és átölelte leánykáját.

- Kicsi drága bolondocskám - zokogta.

A mérnök is verejtékezve vergődött a székén. De az esperes szándékosan húzta az időt. Majd megszólalt:

- No! És Kalix? Mi van azzal a 300 koronával?

Halálos csönd és robbanó feszültség támadt. Kalix olyan volt, mint a komor bika. Nem szólt egy szót sem.

- Mondd meg, Kalix! - szólalt meg végül is Gitta.

- Én vettem el a pénzt - ismerte be a gyerek.

Újra csönd lett.

- Azt is meg kell mondanod, m i é r t vetted el - biztatta nővére.

Látható volt, hogy Kalix szörnyű küzdelmet vív önmagával. Aztán riadtan ránézett az apjára, és így szólt:

- Fogd be a szádat, Gitta!

Aztán az esperes felé fordult:

- Szeretném kérni, hogy meggyónhassak.

- Mondd csak el úgy, hogy mindenki meghallja - biztatta az esperes.

- Nem! - szólt Carl-Axel -, mert így nem volna a dolognak semmi értelme! Csak az esperes úrnak mondom el!

- Akkor megmondom én - szorította sarokba a nővére.

Erre a fenyegetésre aztán már megadta magát.

- Meg akartam nekik mutatni, hogy én is lehetek bűnöző! - szakadt ki keservesen a gyerekből.

Mély csönd.

- Az ég szerelmére, gyerek! Mondd meg, mit beszélsz? - robbant ki az apja, aki most már nem bírta tovább.

- Hát nem apuka olvasta-e az újságból, hogy az elvált házások gyermekei bűnözőkké válnak?

A zavarodott szülőkhöz lassan derengeni kezdett. A tizenhárom éves gyerek erőszakos általánosítása, amellyel egy nemrégiben megjelent szociológiai tanulmány végső megállapításait a magáévá tette, kíméletlenül leleplezte a szülők téves és hamis fölfogását boldogságukról. „Nem érezzük jól magunkat egymás mellett” - ez volt a megállapításuk. De a gyermekek nyilván igen jól érezték magukat anyjuk és apjuk mellett.

„Én is lehetek bűnöző” - No ez a veszély talán nem leleplezte éppen Carl-Axelre. De mi mindent föl nem tárt a tizenhárom éves gyereknek ez a szava! És lehet, hogy valóban félt a megvesztegethetetlen sorstól. Az is lehet, hogy csak a kockázat lehetőségét akarta ezzel a szülei elé tárni. Szavai: „Így nem volna a dolognak semmi értelme” - mintha ilyen irányba mutatnának.

Kalix nagyon vágyódott arra, hogy ez a szörnyű feszültség egy csöppet föloldódjék. Ezért megkérdezte az esperest, honnan tudta, hogy ők ketten álltak ezek mögött a dolgok mögött?

- Hát onnan, hogy egyszerűen nem volt más választásom -, világosította föl az esperes. - Az teljesen lehetetlen volt, hogy apuka vitte volna el a ruhát. Mert ugyan mit is csinált volna vele? Ugyanígyen bizonyos volt az is, hogy anya nem vihette el a 300 koronát. Hiszen neki magának is volt pénze. Amikor megláttam azt a névtelen levelet és főként azt, hogy pirossal volt írva, eszembe jutottak gyermekkorom rablóregényei. Ott szoktak névtelen leveleket írni, és főként vérrel szokták azokat írni. Akkor már bizonyos voltam, hogy ti ketten a szövetségeseim vagytok. Ezért telefonáltattam értetek. Világos volt előttem, hogy ti megértettétek, mi van itt készülöben. A ti korotokban az ember többet lát és jóval többet ért meg, mint azt a felnőtt emberek gondolnák. Hallod-e, fiú! Talán mégiscsak megengeded nekem, hogy a többi jóbarátodhoz hasonlóan Kalix-nak szólítsalak?

Kalix kuncogott:

- Helyes! Tőlem lehet!

- Ezt a levelet pedig - ugye - azért írtad, hogy a tolvaj nyomára vezesd őket?

- Azért! De ők nem értettek meg az egészből semmit. Annyi volt bennük a harag, hogy csak egymásra vádaskodtak. De hát nem írhattam meg nekik nyíltan, hogy én voltam a tettes, hiszen akkor meglátták volna, hogy nem vagyok bűnöző!

Hát persze! - válaszolta az esperes. - És ezek után nem szükséges, hogy elmondjam neked és Gittának, hogy anya és apa jobban szeretik egymást és titeket, mint eddig maguk is sejtették volna. Csak most ébrednek ennek tudatára.

- Azám! - folytatta az esperes. Mit is csináljunk hát most azzal a bizonyos formással?!

- Legyen irgalmas, esperes úr! - könyörgött Sundström.

Kalix tudta, hogy minden rendben van. Azt is, hogy az apja most legszívesebben nem szólna egy szót sem. Ünnepeles és ragyogó pillanat volt ez. Határozottan érezte a fiú, hogy valamit mégiscsak kellene mondani. Valami méltóságteljes dolgot. Leginkább talán valami egyházi ízű dolgot. Megtalálta az alkalmas szót, és egy tizenhárom éves férfi teljes komolyságával ki is mondta:

- Fogadjátok hát Gittától és tőlem...áldásunkat!

(Fordította: Ordass Lajos)

Isten nem nézi, hogy úr vagy-e vagy szolga, férfi avagy asszony. Csak maradj meg hivatásodban, melyre rendelt, s abban szolgálj Istent felebarátodban.

Luther Márton



## Zusammenfassung

In unserer Sommerfolge steht zu Beginn die Meditation von Lajos Ordass aufgrund Mat. 6, 21.

Zunächst bringen wir unserer Studienfolge vier Aufsätze. László Terray analysiert das ausländische Echo des Zeugnisses von Lajos Ordass. Er beschäftigt sich mit den - ausser des ehemaligen „sozialistischen Lagers“ bzw. in Fremdsprachen erschienenen - positiven und negativen Äusserungen über Lajos Ordass. Zoltán Dóka schrieb damals zu seinem Markus-Kommentar ein Vorwort von fast 200 Seiten, das im Buch in einer stark reduzierten Form erschien. Jetzt teilen wir einen Teil des originalen Vorwortes mit (Kerygma und Tradition). - Danach folgt in redigierter Form der Vortrag von László Kovács mit dem Titel: Unsere Predigtpraxis auf der Waage der Lutherischen Theologie. - Im letzten Aufsatz unserer Studienfolge analysiert Lóránd Boleratzky eine Dissertation über die juristische Relation zwischen Staat und Kirche.

Rezső Weltler beschreibt das Leben und Wirken von Spinoza anlässlich der 370. Wiederkehr seiner Geburt.

Eine von Anders Hallen verfasste Novelle, übersetzt von Bischof Ordass, schliesst unsere zweite Folge des Jahres.

## Summary

The Summer issue opens with a meditation from Lajos Ordass based on Matthew 6,21.

We bring four papers in our Studies column. László Terray analyses the international responses of Lajos Ordass' confession. He discusses the positive and negative statements from outside the former „socialist camp“, and those published in different languages concerning the bishop. - Zoltán Dóka had written at the time an almost 200 page introductory study to his Mark commentary, of which only a strongly shortened version was published in the book. Now we bring a fragment of the original introduction (Kerygma and Tradition). - This is followed by an edited version of László Kovács' lecture titled Our Preaching Practice in the Reflection of the Theology of Luther. - In the last paper of our Studies column Lóránd Boleratzky analyses a doctoral thesis dealing with the legal relationship of state and church.

Rezső Weltler makes known the life and work of Spinoza on the occasion of the 370th anniversary of the philosopher's birth.

A novel translation by bishop Ordass (from Anders Hallen) closes this year's second issue.

## E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Boleratzky Lóránd ny. ügyvéd, egyetemi magántanár  
 + D. Dóka Zoltán lelkész  
 Anders Hallen  
 Kovács László lelkész  
 + D. Ordass Lajos püspök  
 D. Terray László ny. lelkész  
 Weltler Rezső lelkész

Budapest  
 Hévízgyörk  
 /Svédország/  
 Dunakeszi  
 Budapest  
 Råde /Norvégia/  
 Győr

\*\*\*

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

<i>Ordass L.:</i> A keresztfa tövében, Nagyheti áhítatok	150,-
<i>Ordass L.:</i> Vádirat, Korrajz	40,-
<i>Ordass L.:</i> Jó hír a szenvedőknek, Prédikációk	400,-
<i>Ordass L.:</i> Akikkel az Úton találkoztam	400,-
<i>Ordass L.:</i> Útravaló az év minden napjára	1.190,-
<i>Ordass L.:</i> Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
<i>Ordass-Lyngar:</i> A fáklya, Ifjúsági áhítatskönyv	300,-
<i>Terray L.:</i> Nem tehetett mást, Ordass Lajos életútja	150,-
<i>Scholz L.:</i> Tisztítsd meg szívedet	100,-
<i>Scholz L.:</i> Két sugárzó igazgyöngy, Írásmagyarázat	150,-
<i>Ritter-Tekus:</i> A lelkipásztor imádsága	100,-
<i>Sólyom J.:</i> Hiszem-tudom, Bevezetés az egyház tanításába	280,-
<i>Boleratzky L.:</i> Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
<i>Luther M.:</i> 14 vigasztaló kép	160,-
<i>Botta I.:</i> Dévai Mátyás, a magyar Luther	120,-
<i>Vajta V.:</i> Hit és élet összecsengése	40,-
<i>Jung E.:</i> Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát?	300,-
<i>Böröcz S.:</i> Kiáltás a mélyből	800,-
<i>Maróthy J.:</i> Szegények szíve, Novellák	500,-
<i>Kendei-Newman:</i> Jöjj Jézushoz! Evangelizáló füzet	100,-
<i>Dóka Z.:</i> Márk evangéliuma, Kommentár	1.500,-
<i>Rőzse L.:</i> A halál árnyékának völgyében	500,-
<i>Boleratzky L.:</i> A miskolci evangélikus jogakadémia	40,-
<i>Boleratzky L.:</i> A miskolci jogakadémia tanárai	200,-
<i>Boleratzky L.:</i> Evangélikus egyházjog I.+II. r.	1.300,-
<i>Scholz L.:</i> Elvesztett és megtaláltatott	130,-
<i>Kaj Munk:</i> Három dráma	600,-

A Keresztyén Igazság évi előfizetési díja 1000,- Ft + postaköltség.

Külföldre 8 □ Egy szám ára 250,- Ft.

Folyóiratunk és kiadványaink megrendelhetők:

Ordass Lajos Baráti Kör

1114 Budapest, Bocskai út 10.

Postacím: 1163 Budapest, Bodnár u. 29.